

Бөрүни чилеп божотты,
Эки эжиктен чыгара чачты.
Оног ары баскан бойынча,
Учинчи эжикти жара тепти.
Алтан кулаш жеек жылан
Алтыгы эрди жер жалмап,
Устүги эрди тунук жалап,
Ак-Тайчыны жударга келди.
Оны көргөн Ак-Тайчы
Он колыла үстүги эрдин тутты,
Сол колыла алтыгы эрдин тутты.
Алтан кулаш жыланды
Куйругына жетире айра тартты
Уч эжиктен чыгара таштады,
Бойынын колы тыркырашпады.
Оног тын каныгала,
Ак-Тайчы баатыр
Төртинчи эжикти жара тепти.
Уйе сөөги билдирбес,
Жер киндиктү Барын-Бөкө
Баатыр күлүк удурга келди.
Ачий-течий алыжа бергиледи,
Жарын бойдон тартышкылады.
Олор экүнинг тудужына
Таш өргө күнүрөп турды,
Темир такта кайыжып турды.
Онойдо тудужып турганча,
Ак-Тайчы баатырдын
Эди-каны изип келди,
Эр ийдези кожулып келди.
Жер киндиктү Барын-Бөкөн
Өрө көдүрүп келеле,
Темир тактага үзе сокты,
Кабыргазын оодо тепти,
Омыртказын ойо тепти,
Төрт эжиктен чыгара чачты.
«Ээ! Темир-кааннын той-жыргалы
Сүрекей макалу неме турбай!
Баатырларга колтыктадар,
Бай курсак жип турар,
Макалу жакшы той болды» — деп
Ак-Тайчы өчөп айгты.
Бежинчи эжикти жара тепти.
Алтан кулаш азулу
Арслан күлүк чыгып келди,
Ачий-течий тудужа бергиледи,
Таш өргө силкинип турды,
Темир такта бүктөлип жатты.

Эки конок тудужала,
Учинчи күн келерде,
Ак-Тайчы баатыр
Алтан кулаш азулу
Арслан күлүктү өрө көдүрди,
Темир тактага үзе сокты,
Кабыргазын оодо тепти,
Омыртказын ойо тепти.
Ийт жири сегин арттырбай,
Ийнеге келер тере артырбай,
От күлиндий оодо сокты.
Беш баатырды жегеле,
Эрлик-бийдин белетеген
Күлүктөрүн базала,
Ак-Тайчы ойто чыкты.
Ак-боро адына минеле,
Казыр ийделү камчызын көдүрелө.
Кара таш өргөнү оодо сокты.
Оног ак-борону бура тартып,
Темир-каанды көстөп келди.
Ачу-корон кыйгырып ийди,
Ама-томо сыгырып ийди:
«Жазап эткен тойыгарды
Жакшы тойлоп, ойто келдим!
Жаан кичи слерле
Аракылаар деп санандым!
Айлу-күндү Алтайдаг
Алдырып келген айылчыгардыг
Адын чыгып алыгар!» — деп
Ак-Тайчы онойдо кыйгырды.
Аттан түшпей сакып алды.
Темир-каан телтейип,
Эжиктен араай чыгып келди.
«Мега тын унчугатан
Алып-күлүк кайдан келген?
Эрлик-бий бойы да
Мени жаман айтпаган.
Сен кайдан келген күчүк эдинг?
Сени мен билбей турум» — деп
Темир-каан онойдо айтты.
Ойто өргөзине кирерге бурулды.
«Узун куйрук уйга бүткен,
Уйалбас мандай сеге бүткен!
Ат өлтүрүп амтажыйла,
Эр өлтүрүп эремжийле,
Көкүй берген ийт сен!» — деп
Ак-Тайчы кыйгырала,
Темир-кааннын кежигизинен тутты.

Казыр ийделү кайыш камчыла
Жарын эдин жара согуп,
Кабырга эдин кайыштыра согуп,
Эреп-толгоп тура берди.
Темир-кааннын калак-сыгыды
Өрө турган Алтайга угулды,
Коштой жаткан Эрликке угулды.
Ак-Тайчыга жалынып,
Килезин деп сурап турды.
Же Ак-Тайчынын каныкканын
Лымжадар неме жок болды.
Темир-каанды камчыла
Сойо-сойо келерде,
Куу сөөги артып калды,
Лымжак эди божой берди.
Адакы учында Ак-Тайчы
Сегис айры темир теректи
Бажынан ала жара тутты,
Бай терекке кыстап ийди.
Темир теректи ойто жана
Жарылган жери жок эдип,
Жазап сыймай тудуп ийди.
Темир-кааннын катуу сөөги
Сагыс болуп кайыла берди,
Темир терекке жемит болды.
Эмди онойып турганча,
Турган жери силкине берди,
Таш өргө жайкана берди,
Темир-кааннын абакайы чыкты,
Ак-Тайчыга мынайда айтты:
«Ак-Тайчы баатырым,
Бу табыштаг жалтанба,
Одус башту ок жылан деп
Менин уулым келип жат.
Сеге кара санап тийзе,
Мен оны токтодорым»...
Ол айдып божоголокто,
Одус башту ок жылан баатыр
Жаба жеткен мында турды.
Эзен-жакшы сурашпай,
Эрмек-куучын угушпай,
Ак-Тайчыны келип тутты.
«Адамды өлтүргөн ийт сен!
Эр ийденди көрөрис!
Ат-неренди билерис» — деп,
Одус башту ок жылан баатыр
Ачу-корон кыйгырды.
Ак-Тайчыла тудушты.

Тогус кат чой идиргенге
Эки баатыр тартышты.
Темир-кааннын абакайы
Эки тизе элип-селип,
Чөгөдөп отуруп жайнап турды.
Эки тулун сыймай тудуп,
Уулына мынайда айдып турды:
«Ак-боро атка минген
Ак-Тайчы баатырды
Канча элчини ийип туруп,
Адаг бойы алдырып келген,
Албанла оны өлтүрерге
Канча катуу буудагына ийген.
Оныг учун сен, балам,
Адаг адаанын албай көр.
Акту кан төкпөй көр».
Же одус башту ок жылан уулы
Ол суракты керекке албайт,
Оног ары там тыгыда
Ак-Тайчыны тудуп жүрөт,
От-жалбышла үрдүрүп,
Ак-Тайчынын күлөр таманын
Саржу кептү кайылтат.
Оны көргөн жети келин
Соок суудан экелип,
Ак-Тайчынын бут алдына
Мында уруп ийгилейт.
Калыг таштаг экелип,
Буды алдына салгылайт.
«Кайран көөркий Ак-Тайчы,
Өлбөй артып жангадый болзо,
Ак-боронун куйругынан тудуп,
Айлу-күндү Алтайга
Кожо баргай эдибис» — деп
Жети келин айдып турганча,
Эрлик бийдинг жети уулы²²
Жедип келген бойынча,
Жети келинди апаргылады.
Оног ары Ак-Тайчы
Жагыскаан тартыжып артып калды.
Өдүк-тоны үзе куйди,
Сагыс болуп кайылды,
Салам болуп шырлады.
«Акыр сен, адагнын уулы,
Одус башту ок жылан баатыр,
Жаргак тоным кийгенче,
Жада түжүп тыштанып ал.
Жыланаш кижиле күрежерге

Жакшы болды ба сеге?» — деп
Ак-Тайчы айткан турды.
Одус башту ок жылан
Ол сости жарадып укты.²³
Онын түбинде барала,
Жеткер болорын билбеди.
Ак-бөрү адазы берген
Жаргак кийимди канжаадаг чечти,
Алып-күлүк Ак-Тайчы
Ончозын жазап кийип алды,
Ойто катап тудужа берди.
Туткан жерден болгожын,
Тудамдардый эт үзүлет,
Капкан жерден болгожын,
Калбакчадан кан чачылат.
Кийген кеби эм күйбейт,
Изү жалбыш тыгынбайт.
Эрженелү ак-боро аттын
Эки кулакка күмүш жинжи
Айдый-күндий жарып турды,
Ары-бери базып турды.
Же ондо до жок Ак-Тайчынын
Алып тудары астап жүрди,
Жер гайанары көптөй берди.
Бу тужунда Ак-Тайчы
Алтан кулаш куйрукту
Ак-бөрү адазын сананды.
«Келип болуш адам!» — деп
Санаазында кыйгырды.
Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Алтан кулаш куйрукту
Ак-бөрү жедип келтир.
Жада түжүп аңданды,
Жаан баатыр боло берди.
«Эр кемине жетпеген
Жаш уулла беришпей,
Жакшы ийделү эр болзон,
Мениле сен тудуш!» — деп,
Ак-бөрү кыйгырды.
Оны уккан Ак-Тайчынын
Туткан колы какпыдый,
Турган буды казыктый,
Эр санаазы омок бөкө,
Эди каны изү темир
Боло бербей канайтты.
«Акыр, адам, киришпегер,
Акту бойым чыдажарым!» — деп,
Ак-Тайчы кыйгырды.

Одус башту ок жылан баатырды
Уч темденип көдүрди,
Тогус кат чой идиргенге
Тыг экелип сокты.
Тогус кат чой идирген
Тобырактый оодыла берди,
Одус башту ок жылан баатыр
Мойынына жетире көмүле берди.
Алтан кулаш куйрукту
Ак-бөрү адазы
База да жок болуп кайыла берди.
Одус башту ок жылан баатыр
Жайнабас бойы жайнай берди,
Кунукпас бойы кунукты.
«Же Ак-Тайчы баатыр
Адын аттан артык эмитир,
Бойын эрден артык эмитиринг,
Качан да болзо мен эмди,
Сенин адын адабай жүреин.
Сенин жолунг кечире баспайын,
Алтайыга качан да чыкпайын!» — деп
Жайнап, жажып жада берди,
Эки көстөнг жаш төгүлди.
Ак-Тайчы баатыр
Одус башту ок жылан баатырдыг
Балтырына бичик чийди,
Магдайына тагма салды.
Жада бажын жытадып чертендирди,
Улдү миизин жаладып чертендирди.
Ак-Тайчы баатырдыг
Адын адабас болды,
Алтай жерине чыкпас болды.
Оног турган бойынча
Өрө көрбөй база берди.
Эр-санаазы кунукчыл барды.
Ак-Тайчы баатыр
Ак-боро адына минди.
Жети келинди апарган
Эрлик-бийдин журтын көстөп,
Элес эдип уча берди.
«Ол жети келиндерди
Ак-жарыкка апарбаганча,
Чертенген сөзим тутпайынча,
Ойто кайра жаныш жок!» — деп
Эр-бойында бек сананды.
Анча-мынча барганда,
Ак-боро ат тура түшти,
Агаш болуп када берди.

«Нени билдин, нени сестин?
Колтыгымнын канады сен,
Кожо жүрген нөкөрим сен» — деп
Ак-Тайчы онойдо сурады.
Ак-боро ады ого айтты:
«Эрлик-бийдин журтына
Менин барар жаным жок,²⁴
Жангыс бойың барар туруң,
Жаман кысталанга кирзең,
Мени адап кыйгырар туруң.
Ондый да болзо менин
Он кулагымда күмүш жинжини
Алып жүрер сен туруң.
Күнге бодоп, жарыгына
Жол таап жүрерин,
Отко бодоп, изүзине
Жылынып алып жүрерин».
Ак-боро бу сөзүн
Ак-Тайчы жарадып укты.
Ушпа кара жыдазын алала,
Ары-бери экчеп ийди,
Ак-боро ат боло берди.
Онон ары элес этти.
Анча-мынча болбой туруп,
Эрлик-бийдин жазалду
Калыткышту кара өткүшке жетти.
Жети кат жес эжигин
Оодо согуп өдүп чыкты.
Онон өдүп чыгала, көрзө,
Эрлик-бийдин темир өргөзи
Ыраак жокто көрүнүп туру.
Оны көргөн Ак-Тайчы
Эжигине жаба жетти.
Темир өргөнүн эжик одожына
Кара болот үлдүзүн кадап ийди.
Алтын бүрлү терек болды.
Күмүш жинжини илип ийди,
Күннөң жаркынду күн болды.
Бойы алтын күүк болуп ийди,
Алтын бүрлү терекке отуруп,
Ун серибей эде берди.
Ол күүктин эдижине чыдабай,
Ол күннүн изүзине чыдабай,
Эрлик-бийдин темир эжик
Тоштый кайылып түже берди,
Өргөзинин ичи жарый берди.
Оны көргөн Эрлик-бий
Жети сары уулдарыла,

Жети сары кыстарыла
Онон алыс жерге түштилер,
Онон карануй шибеезине качтылар.
«Эрлик-бийдин албатызынан,
Канча түңей баатырларынан
Күмүш жинжинин жаркынына.
Алтын күүктин эдижине
Чыдажары жок болдылар.
Карануй жерге жажындылар.
Күндү жердең жети келин
Темир өргөдөн чыга жүгүрдилер.
Алтын бүрлү теректи келип,
Колдорула сыймап тургылайт.
Алтын күүктин үнин угуп,
Жүрөктери олодун каткырыжат.
Изү жаркын күн көрүп,
Кыйналгандарын ундугылайт.
Олор онойдо жыргаганча,
Алтын күүк силкинип ийди,
Ак-Тайчы боло берди.
Алтын бүрлү терек силкинди,
Ак-боро ат боло берди.
Күндү жердең жети келин
Күннөң артык күн көрдилер,
Күндү жерине жангандый болды.
Айдан жарык ай көрдилер,
Ада-энелерине жангандый болды.
Ак-Тайчы баатыр
Жети келинди туткан бойынча,
Жети түңей отык эдип
Кубултала, карманга салды.
Ойто жана учуп ийди.
Эрлик-бий карануйдаң чыкты.
Жети келиннин жогын көрди.
Канатту кара буказына минди,
Тогус аткакту жес кармакты
Он колына тудунды.
«Базынбасты базынган ийтти
Бойымнын жеримнен чыгарбазым.
Очоббости очбгөн ийтти.
Олтүрбегенче, божотпозым» —
Эрлик-бий кыйгырды.
Жети уулы ээчий келдилер.
Ак-боролу Ак-Тайчы
Калыткышту кара өткүшке²⁵ жедерде,
Каныга берген Эрлик-бий
Тогус аткакту жес кармагын
Илби-тарымала таштады.

Ак-Тайчынын бек белинен
Жес кармак келип илинди.
Ак-Тайчы баатыр
Артык көп сананбады,
Кара болот үлдүзүн алды,
Жес кармакты кезе чапты.
Оног ары элес өтти
Ак-боро эрјинези
Алдына удур мантап келди,
Ак-Тайчыга мынайда айтты:
«Сенин де ийден көп эмтир,
Сенде де сүмө бар эмтир!
Эрлик-бийге алдыртпаганда,
Эмди сени жегдейтен
Ийде-күчтү баатыр жок!»
Ак-Тайчы баатыр
Ак-боро адына минди,
Оног ары элес эдип,
Жердин үстүн көстөй берди.
Же Эрлик-бий күлүк бойы
Жес кармагы үзүлзе де,
Тогузон кулаш кара армакчыны
Чагма эдип жазап ийди.
Ак-Тайчынын кийининен
Канатту кара буказын
Олдоп-солдоп камчылап,
Жүрүп ийбей канайтты.
Анча-мынча барганда,
Эрјенелү ак-боро ат
Жер тамынын²⁶ түбинен
Көдүрилип чыгып жатты.
Калганчыда Эрлик-бий
Тогузон кулаш кара армакчызын
Илби-тарымала таштады.
Ак-боро аттын эмди
Жоон мойынга ороло берди.
Ак-боро ат сылт этпей,
Канатту кара буказыла каттай
Эрлик-бийдин бойын кожо
Жер үстүнө сүүртеп чыкты.
Айлу-күндү Алтайга
Алыс-жерден алып чыкты.
Ак-Тайчы аттан түшти.
Эрлик-бийдин байбак сагалдап
Бектеп туруп тудуп алды.
Тогус тудам тегенектен
Чыбык эдип жазап алып,
Эрлик-бийди сойо берди.²⁷

Эрлик-бийдин кыйгызы
Өрө чыккан болгожын,
Уч-Курбустанга јарт угулды.
Төмөн барган болгожын,
Жер алдына торгулды.
Ак-Тайчы сойып турат,
Эрлик-бийге килебей турат.
Эмди база көрүп турза,
Алтан кулаш куйрукту
Ак-бөрү мында келтир.
Алтан кулаш куйругыла
Эрлик-бийди чыбыктап турды.
Эбиреде мантап турды,
Эр санаазы сергек турды.
Оны көргөн Ак-Тайчы
Оног артык ийделенди.
Эрлик-бийдин кара эди
Чей балкаштый тезиле берди.
Адакы учында Эрлик-бий
Јаман үниле кыйгырды,
Јайнап, јажып сурады:
«Ат јакшызы ак-бороны
Јамандап качан да айтпайын,
Ак-Тайчы баатырды
Шоктоп качан да некебейин.
Ойто мени јер алдына
Эреп-толгобой, божодыгар,
Јериме мени јандырыгар». —
«Јок сени јер алдына,
Темдеги јоктог божотпос!» — деп
Ак-Тайчы эмди айтты.
Кара болот үлдүзүн алала,
Күнге тудуп кызыдала,
Эрлик-бийдин магдайына
Ак-Тайчы бойынын сүрин
Кызу үлдүле журап койды,
Балтырына бичик чийди:
«Кирлү јаман будымла
Алтайга катап баспайын» — деп,
Татап сынбас үлдүзине
Эрлик-бийге кол салдырды.
«Мен сүрүмди база бередим» — деп
Ак-бөрү кенетийин айтты.
Изү үлдүни алала,
Эрлик-бийдин јүрек одожына
Алтан кулаш куйрукту
Ак-бөрүни журап ийди.
Ак-Тайчы ла Ак-бөрү

Эрлик-бийди тагмалайла,
Канатту кара буказынын
Сегис мүүзин кезеле,
Жер тамынын түбине
Кептей чачып ийдилер.
Кара тайганы үзеле,
Таамы оозын бектедилер.
Эрлик-бийди жегеле,
Ак-Тайчы ла Ак-бөрү
Жаңы жазап жакшылаштылар,
Жаак бойдон окшоштылар,
Эзен-амырын угуштылар,
Эрмек-сөсти айдыштылар.
Эмди көрүп турар болзо,
Ак-боронун куйрук алдында
Жер алдында Темир-кааннын
Темене-Коо кызы
Мында турбай канайтты.
«Одус жердег кезедим!» — деп
Ак-Тайчы баатыр
Кара болот үлдүзүн
Талайып келбей канайтты.
«Калак-кокуй, Ак-Тайчы,
Каныкканыңды токтодып ий.
Оштү кааннын кызы эмес,
Оч некеп келбеген ол.
Айлу-күндү Алтайдан
Албанга барган бала ол.
Ондо жаман жок эди,
Оны сен өлтүрбө!» — деп
Ак-бөрү онойдо айдып,
Ак-Тайчыны токтодып ийди.
Темене-Коо кыс эмди
Эки баатырга удур корди.
Эки көзүн көрөр болзо,
Таң чолмондый күйүп турды.
Кош аркадый кирбиктү,
Жаңы айдый кабакту,
Коо түс тумчукту,
Кызыл марал чырайлу,
Кызыл мандык кийимдү
Кеен бүткен Темене-Коо
Мында турбай канайтты.
Жымжак койу үниле
Икили ойногондой айтты.
«Мени жаман көрбөгөр,
Менин жаманым слерге жетпес.
Жалмажыгарга төжөк саларым,

Бажыгарга жастык саларым.
Мен база слердий ок
Айлу-күндү Алтайда чыккам.
Алыс жердин алыптары
Албан күчле мени апарган.
Ак өргөгө бөктөп,
Алтан түмен электеп туткан.
Ат жакшызы ак-боро
Алыс жерге түшпеген болзо,
Эр бөкөзи Ак-Тайчы
Алтыгы ороонды жендебеген болзо,
Жараш Алтайды көрбөс эдим,
Жаркынду күнге жылынбас эдим!»
Оны уккан Ак-Тайчы
Кату жүрек жымжай берди,
Тошту жүрек эрий түшти.
Темене-Коо балала
Он колыла жакшылашты.
Алтан кулаш куйрукту
Ак-бөрү база эзендешти.
«Менин одым, менин күним!» —
Кенетийин Темене-Коо
Ак-бөрүнүн колын божотпой,
Тын кыйгырган мында турды.
Онон ары кожуп айтты:
«Алтыгы ороон жерине
Сенин учун мен баргам.
Айлу-күндү Алтайга
Сен ырысту артып калган.
Бүгүңги күннен ары эмди
Өлө берзебис — тын жаңыс,
Өзүп жүрзебис — жүрүм жаңыс!»
Оны уккан ак-бөрүнүн
Арка түги көдүриле берди,
Азулары кылайа берди.
Адакы учунда мынайда айтты:
«Ак-Бөкөнүн айылына једип,
Эрмектежерибис, Темене-Коо!» — деп
Ак-бөрү онойдо айдала,
Ак-Тайчынын адынан
Бир чарак кыл јулала,
Алтын чүмдү ак-боро атты
Жазап бүдүрип ийбей кайтты.
Темене-Коо жараш кысты
Миндирип ийбей мында кайтты.
Бу немени ончозын көрүп,
Ак-Тайчы кайкай берди.
Онон ары үч нөкөр:

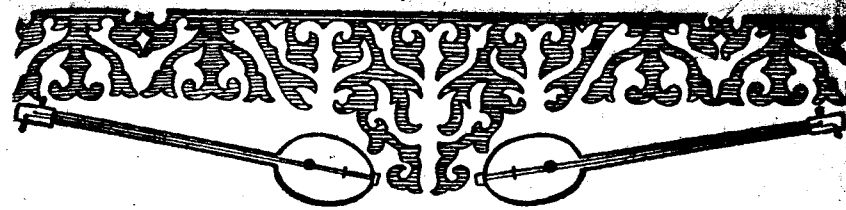
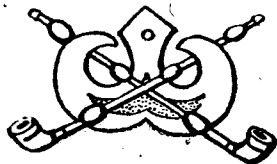
Алтан кулаш куйрукту Ак-бөрү,
Ак-боро атту Ак-Тайчы,
Ак-боро атту Темене-Коо
Ак-Бөкөннүн журтын көстөп,
Элес эдип жүрүп ийдилер.
Анча-мынча болбой туруп,
Ак-Бөкөннүн жерине
Жеткилеп келбей канайтты.
Аттар тибиртин угала,
Ак-Бөкө баатыр
Алтын-Топчы абакайыла
Карый берген бойлоры
Тайактанып айылынан чыктылар.
Алтын-Тана жаш келин
Жүгүргенче уткуп чыкты.
Ат жакшызы ак-боро
Бажын кекип ойноп келди.
Ак-Тайчы баатыр
Эринбиле комуштап келди.
Ай кеберлеш кысты көрүп
Алтын-Тананын чырайы кубулды.
«Меге катый экелген туру» — деп
Бойында туйка сананды.
Он колдордонг тудужып,
Ончо бойлоры сүүнижип,
Жакшылашпай канайтты.
«Очкөн одым камыскан,
Олгөн журтым тиргискен
Алтай туунын ээзи
Алтан кулаш куйрукту
Ак-бөрүгө баш болзын!» — деп
Ак-бөкө өрөкөн кыйгырды,
Ак-бөрүни окшоды.
«Жок, мен Алтай туунын ээзи эмес,
Слердин азыраган балагар эдим!
Озо чыккан уулыгар эдим!
Эрлик-бийдин элчизи
Темир-каан мени тудуп,
Жер алдына апарып жадарда,
Алтын чымыл бололо,
Качып чыккан мен эдим.
Телбен-кааннын жаңыс кызы —
Темене-Коо көөркийди
Меге ачынган бойынча,
Темир-каан олжолой берген.
Жер алдында Эрлик-бийге
Бойымнын күчим жетпесте,
База карындашты сакып жүргем.

Ондый ийделү баатыр десе
Адакы учында чыкканы —
Ак-Тайчы болгон эди.
Эмди мен слердин уул,
Эш-нөкөрим Темене-Коо!» — деп
Ак-бөрү айдала,
Турган жерине силкинип ийди.
Ары көрзө, ай кеберлү,
Бери көрзө, күн кеберлү
Баатыр күлүк тура берди.
Оны көргөн ада-энези
Турган жерине көңкөрө жыгылдылар.
Сүүнгендерине көстин жаштары
Жаактарынан тоголондылар.
Айдар сөстөрүн таппай калдылар.
Онон турган бойлоры
Эки уулын элип-селип,
Олдоп-солдоп окшодылар.
«Озо чыккан уулыбысты
Омок-Мерген деп адаганыбыс.
Эрлик-бий блаай берерде,
Эки көстин жажын төккөннс,
Эки бойыбыс кунукканыс.
Кандый мындый ырыс болды!
Күн жарыгы башка тийди!» — деп
Ак-Бөкө лө Алтын-Топчы
Жарыш эдип айдып турдылар.
Жажна ойто табыжа бердилер.

* * *

Онон арыгы ыргалды
Ончозын айдарга күч жетпес.
Жаандардан укканым болзо,
Жаан карындажы Омок-Мерген
Ак-Тайчынын жанына
Ак өргөдөн тургускан эмтир.
Темене-Коо кысты алып,
Уч жылга тойлогон эмтир.
Алыс жерден айрып экелген
Жети жараш келиндерди
Сагыш жедишкен уулдарга
Айылду-журту эткен эмтир.
Онон ары эки карындаш
Амыр-энчү журтай берген.
Ак малына болгожын,
Узун куйрук суй салып,
Бөрү кирбей, тура берген.

Албаты жонына болгожын.
Узун жыда тудунып,
Жуу кирбей, жада берген.
Укканым ла ол болгон эди
Улустар меге тарынбазын,
Уйуктагандар туруп жанзын.²⁸

КОЗЫН-ЭРКЕШ

Отурган улус тындагар.
Онон бери суу акты,
Он үйе өдүп калды.
Жиит баатырдын жүрүмин айдайын.
Жакшы-жаманын шүүжигер.
Чүмдөп богу кожондойын.

Он талайдын белтиринде
Карыган жокту журтап жаткан.
Жангыс боро атту болгон.
Чертки салып андайткан жери
Череттү тогус тайгада болгон.
Айа тартып андайткан жери
Алтан өзөк ичинде болгон.
Эр бойы карыган,
Эди-каны чөнгө берген.
Ээрлү ады карыган,
Согумтыкка жеде берген.
Өлө берзе, сөөгин тударга
Кару деген најызы жок.
Өзүп отурза, сөзүн угар
Азыраган балдары онын жок.
Карыган эмеген, өбөгөн экү
Алын күндери жууктап келген,
Кийин күндери узай берген —
Онту-сыгытта отургылады.
От жанынан ыраагылабас болуп,
Одын, суу экелерге
Бойы-бойлорун айбылажат.

Бир күн күстин кеен тагда
Ак-Бөкө карыган уйкудан турза,
Ак-Баш эмегени балалу отурды,
Кийиске орогон эркеледип турды.
«Бу канайып отурын, эмегеним?
Анайып карый береринде
Ак кийисти балага бододын ба?
Арганы оныла ондоорго бо?» —
Ак-Бөкө карыган бойы
Манзаарыган бойынча онойдо сурады.
Көзине бүтпей жазап көрди.
«Айланайын Ак-Бөкө эжим,
Аскан казаныс сообос туру.
Айылдагы одыбыс өчпөс эмтир.
Экү бистин ырызыбыска
Уул бала табылды.
Эрке чырайын аыктап көрзөн,
Эбире айылдаштардан чуу бедирезег» —
Ак-Баш эмеген каруузын айтты.
Оны уккан Ак-Бөкө өрөкөн
Яш кижидий тура жүгүрди.
Кийисте балазын окшоды,
Ок-саадагын ала койды,
Айылынан түрген чыга конды,
Ак-боро адын түрген минди.
Айылынын эжигине келеле, айтты:
«Карыганда чыккан уулымды ороорго
Кара түлкү барып ададым.
Амтанду мүнле азыраарга
Ан семизин талдап ададым!»
Ак-борозын камчылап ийди,
Ары болуп сурт этти.
Чертки салып андайтан
Череттү тогус тайгага барды.
Айа тартып андайтан
Алты өзөк ичине келди.
Киш каразын талдап өлтүрди,
Ан семизин талдап атты.
Мөнгүн түктү түлкүлөрдү,
Алтын түктү киштерди
Арчымакка жазап сукты.
Аннын семис эттерин
Жазап борчолоп артынды.
Жетинчи күн келерде,
Ойто жана айылына бурулды.
Жол ортого једип жүреле,
Јети айры темир терек төзине,
Озогы чактагы одузына

Конуп аларга јазанып ийди.
Аттын ээрин алала,
Аннын эдин кайнадала,
Эки кылду топшуурын алып,
Коолодо согуп ийди,
Күүледе кайлап көндүкти.
Анду-кушту Алтайын мактайт,
Ак балыкту сууларын чүмдейт.
Јаштан ала јаалак одулу
Јети айры темир терегин
Көп чүмдеп кайлап отурды.
«Јагмырлу күнде түшкөмде.
Јапаш болгон бай терек.
Јажым узак бүткен болзо,
База да түжүп мен жүрбей.
Карлу күнде конгомдо,
Јылу айылдый барбак терек,
Качан бирде эзен жүрзем,
Көп конорым сенин төзине...»
Кайдын изү бу тужунда
Топшуур кылына суу түшти,
Карыган Ак-Бөкө өрө көрди.
Онын кайына чыдап болбой.
Јети айры темир терек
Ыйлап турганын көрүп ийди.
Оны көргөн Ак-Бөкөнүн
Эт жүреги шимирт этти.
«Алын күним јууктап келди бе,
Агаш не керек ыйлаар болды?» —
Онойдо бойында сананды.
Ол таныла уйуктап болбоды.
Тагдайланып таг келерде,
Ак-Бөкө туруп атанды,
Айылына мендеп јанып ийди.
Түндү-түштү уйку јоктон
Түрген-түкей жүрүп ийди.
Јетинчи күнде айылына јетти.
Ак-боро адынан түжеле,
Алу јөөжөзин тудунып,
Айыл бозогозын алтап жүреле.
Эки тизези мылтырт этти.
Эрјенелү ак-боро ады
Чакы төзине јыгылды.
«Карыганда тапкан уулым
Кызыл-конгыр атка минген
Козын-Эркеш баатыр болзын!» —
Кары јажы једе берген
Ак-Бөкө өрөкөн

Калганчы сөзүн айткан бойынча,
Эр жажына турбас болуп
Олүп жүре бербей кайтты.

Ол күннең ала Козын-Эркеш
Күн тоозына эр жетти.
Ай өткөн соңында
Адазынын ок-саадагын алып,
Агдап базар уул болды.
Койон-эликтен кыра адып,
Қарыган энезине экелип жүрди,
Аң-эликтин эдин жиирге
Айылчы улустар көптөөр болды.
Аскан казан собой барды,
Айылдагы от чокту күйди.
Бир күнде Козын-Эркеш
Алтайына агдап жүреле,
Ачу-корон кыйгырып ийди,
Ама-томо сыгырып ийди:
«Эр болуп бүдеримде,
Кийер мениң кебим кайда?
Минер мениң адым кайда?»
Онын кыйгызы ыраак жаңыланды.
Ақ булуттар оноң кайнашты,
Мөңкү тайгалар жайканышты.
База көрүп эмди турза,
Чодон-кара атка минген,
Чолтык кара үлдүлү
Бачыкай-Кара баатыр
Қанча жепселди артыңан,
Қызыл-қонғыр атты жединип келди.³⁰
«Кандый баатырдың ады бу?
Керектү ады болғожын,
Тудуп не керек минбес болгон?
Кереги жок ады болзо,
Алтайынаң не керек сүрбес болгон?» —
Бачыкай-Кара баатыр
Онойдо адылған турбай кайтты.
Козын-Эркеш баатырды көрүп,
«Ақ-боро атка минген
Ақ-Бөкөнің балазы сен бе?» — деди.
«Билер болзогор, не сурадыгар?
Онын уулы болгон эдим.
Оны слер кайдан билеригер?
Айдып беригер меге слер?» —
Козын-Эркеш ойто кайра
Андый сөслө сурады.
«Же, айдарда, унчукпай,

Қызыл-қонғыр атты тут!» —
Бачыкай-Кара баатыр.
Жаан үнле онойдо айтты.
Атты береле, ары болды.
Айрылыжарда, мынайда айтты:
«Сениң адан жокту болғой.
Агдап-қуштап курсагын тапқан,
Мениң сүрекей најым болгон.
Амыр жүрзе, туштажарыбыс,
Анда жақшы эрмектежерибис!»
Турған изи артып калды,
Барған изи жок болды.
Артып калған Козын-Эркеш
Алаң кайкап көрүп турды.

* * *

Козын-Эркеш баатыр
Қызыл-қонғыр аттагы
Көө куйак кептерин чечти,
Қанча жууның жепселин алды.
Тогус кат күлер таманду
Қара сопок кийген турды.
Қара сүрүк штан кийди,
Алтан сегис тегеликтү
Алтын курды күрчанды.
Ай билдирлү, күн билдирлү
Қоо куйак кебин кийди,
Тогузон күлер топчызын топчыладм.
Алтан кат кебин кийди,
Алтын топчызын тоолой топчылады.
Қызыл-қонғыр адының
Алтын ээрин тудуп көрди,
Тогус үйеге үзүлбес
Тогус колон тоолой тыңытты,
Одус үйеге божобос эдип
Одус колонды тыңыда тартты.
Қанча жууның жепселин
Қатай-тетей кийеле,
Толгомолу күлер үзенгине чөйө тееп.
Қызыл-қонғыр адына минди.
Эки қолтыққа канат өскөндий,
Эр ийдези тығып жүргендий,
Атқан оғы жерге түшпей,
Аң семизин талдап адып,
Айылындагы энезин
Азыраарға жанып ийди.
Айылына жедип келерде,
«Қайдан келген баатыр эдинг?» — деп

Карыган энези кайкап көрөт.
Качан уулы куучындап берерде,
Карыган энези ыйлап ийет.
«Кандый ырыс болды, балам!» —
Андый сөслө уулына айдат,
Ончо бойы чечектелип жүрөт.
Оны көргөн айылдаш улустар
Ончозы кайкашкылап тургылайт.
Козын-Эркеш баатыр эмди
Ойгор бичигин алып кычырды,
Оног арыгы жүрүмин көрди.³¹
Айландыра ончозын көрүп турза,
Ададан бүдөрдө, энеден чыгарда,
Кызарып агар каны жок,
Кыйылып өлөр тыны жок
Баатыр болуп бүткөн эмтир.
Эш эдип алар балазы —
Кара-күрөң атту Караты-каанның
Жаңыс кызы
Байым-Сур деп кыс эмтир.
Оны билген Козын-Эркеш
Катан чүмин кийинди,
Канча жуу-жепселин алды.
Азыраган энезине мынайда айтты:
«Жастанарга жең эледи,
Жабынарга тон эледи.
Элден-жонног эш бедирейдим.
Айдын, күннин бадыжында
Кара-күрөң атту
Караты-каан журтап жат.
Ондо жаңыс кыс болор,
Күүним жеткен — учадым,
Оны кудалаарга барадым».
Айылдаштары жарадып укты.
Жаңыс энези жаратпады.
«Кара жоктуга өскөнибис,
Каанның кызын канайда алар!
Ого нени эттирер?
Караты-каан кату каан,
Электеди деп коркуштанар,
Жаш бойыңды өлтүрөт.
Онын ордына, жаңыс уулым,
Өскө жердег бедире,
Жокту албаты балдарыңа
Канайып эш табылбас?»
Энезинин сөзүн Козын-Эркеш
Кулак кырыла укпаса турды.
Кызыл-коңгур адына минип,

Ары көрүп желип ийди.
Анча-мынча барган соңында
Барар жолдың ичинен
Кара камду чыгып мантады.³²
«Алар эжиме сый болгой,
Адып алза кайдар?» — деп,
Козын-Эркеш адып ийди,
Желип келеле, көрүп ийзе,
Аткан огы жерде жатты,
Артык неме көрүнбеди.
Ат үстүнөн жайылып келип,
Аткан огун алып көрзө:
«Акыр балам, белим сынбазын!» —
Карыган энези
Кыйгырып ийди.
Катап база жайнай берди.
Козын-Эркеш энезин
Ойто айылына экелип салды.
Оног ары түргендей желди.
Анча-мынча барган соңында
Ат алдынан кара түлкү
Ары болуп мантады.
Баатыр азийынча сананып атты.
База алдындагызындык ок болды.
Жаткан огун көрди.
Карыган энези кыйгырып ийди.
Ол ок бойы жайнай берди.
Козын-Эркеш энезин
Ойто айылына экелип салды.
Оног ары түргендей
Жол аларга желип ийди.
Анча-мынча барган соңында
Алтын түктү ала бар
Алдынан туруп мантады.
Өлгөн бажы күйгендей болды.
«Алатан эжиме сый болгой,
Адып алза кайдар?» — деп
Козын-Эркеш адып ийди.
Ат үстүнөн жайылып келеле,
Жаткан огун көдүрди.
«Акыр, балам, белим сынбазын!» —
Карыган энези кыйгырып ийди.
Калганчызын жайнап сурады.
Козын-Эркеш база да укпады.
Энезин ойто айылына экелди.
«Ат өлбөскө алтын эмес,
Эр өлбөскө мөңкү эмес,
Караты-каанның колынан өлзөм,

Кунукпагар, энем,
Кайран слерге ойто келзем,
Азырап отургайым жажына.
Жаш менин жолымды
Ненин учун бектедигер?
Жагыс баланын санаазын
Не бүүдүрбеске туругар?
Катап жолымды бектебегер,
Каргап жаман айтпагар».
Калганчыда Козын-Эркеш
Энезине онойдо айдала,
Кызыл-когыр адына минди.
Турган изи бар болды,
Барган жери жок болды.

* * *

Кызыл-когыр атка минген
Козын-Эркеш баатыр
Түндө уйкузын таштап,
Түште амырын таштап,
Караты-каан жерин көстөп,
Агаштар бажыла учуп ийди.
Агын сууларды кечип,
Ала тайгаларды ажып ийди.
Эрженелү кызыл-когыр
Жаш өлөңди жайа баспай,
Жараш жорго жүрүп ийди,
Көк өлөңди көмө баспай,
Көни жорго жүре берди.
Бийик туулар ашканда,
Омок бойы табарбай жүрөт.
Терең суулар кечкенде,
Туйгак кыры чөңбөй жүрөт.
Эринбиле сыбыскы ойнойт,
Элик, койон тындап мантайт,
Эргекпиле шоор ойнойт,
Айу, сыгындр ээчип, тындайт.
Эм онойдо баратканда,
Караты-кааннын мал чыгына
Жеде келген жүрбөй кайтты.
Оноң ары барганда,
Жон журтаган жерлерине
Жууктай келген жүрбөй кайтты.
Тогус олбукту* бай теректин төзине
Уделеер** деп түшпөй кайтты.

Олбук — жоон будак.
Уде — амыр.

Кызыл-когыр адын
Ак өлөңди жизин,
Аржан сууны ичсин деп
Агыдып ийген жүрбөй кайтты.
Акту бойы Козын-Эркеш
Жалаң кептү кежим-токумды
Жайа тудуп төжөйлө,
Жадып, амырай бербей кайтты.
Анайда эмди амырап жатса,
Алдынча жер силкингендий болды.
Айландыра аяктап көрди.
Эмди көрүп турар болгожын,
Килин-кара атка минген,
Кара торко тон кийген
Караты-кааннын малчызы
Кодур-Уул баатыр клеетти.
Анча-мынча болбой туруп,
Козын-Эркешке жаба келди.
Ат үстүнөң кол тудужып,
Амыр-жакшызын угуштылар.
«Көзүң сенин отту эмтир,
Көксин сенин ойлу эмтир.
Кайдан келген баатыр эдинг?» — деп
Килин-кара атту Кодур-Уул
Козын-Эркештен сурады.
«Азыраган адам менин
Айа тартып андап жүрөп
Ак-боро атка минген
Ак-Бөкө деп кижин болгон.
Акту бойымнын адым болзо.
Кызыл-когыр атка минген
Козын-Эркеш баатыр эдим.
Кызыл элик көрүнзе,
Адарга жүргөн мен эдим,
Кыстын жаражы келишсе,
Аларга жүргөн мен эдим» —
Козын-Эркеш каруузын берди.
Ол ок тарыйында мынайда айтты:
«Килин-кара атка минген
Кандый баатыр слер эдигер?
Кажы жерди көстөдигер?
Кажы алтайга ууландыгар?» —
«Караты-кааннын малын башкарган
Кодур-Уул баатыр эдим.
Малдар кандый туру деп,
Көрүп жүргөн мен эдим» —
Кодур-Уул каруун берди.

Оноң ары эки баатырдын
Эрмек-куучыны изий берди.
Этти-жууны быжырып,
Экү жип, ыргай бердилер.
Анча-мынча отурганча,
Кодур-Уул
Козын-Эркешке айтты:
«Сеге келишкедий кыс
Менин жүрген кара-күрен атту
Караты-каанда бар эди.
Менин де санаам једип жүрген
Јараш, кеен кыс эди.
Караты-кааннын катузынан коркуп,
Ол сагыжымды айтпаган эдим.
Оноң бери јети конды,
Јер-тенери тозинде јуртаган
Јети түней Јети-Сабар
Јети карындаштар кудалап келген.
Кичү карындажы Алтын-Сабарга
Кызын берер болуп
Караты-каан јөпсинип койгон.
Қанча тажуур аракы ичкен,
Қанча жүзүн сый алган.
Үч күннинг бажында
Байым-Сур балазын
Алтын-Сабар баатырга
Он колынан туттурар.
Эки тулун өрдүрер».
Оны уккан Козын-Эркештин
Јүзи кызу темирдий кызарды.
Јүреги бир ууш болды.
Алын эрдин јара тиштенди,
Алаканын јара уужанды.
«Соодобой, мынаң бараалык» — деп
Кодур-Уул баатырга айдала,
Козын-Эркеш тура жүгүрди.
Козын-Эркештин ачынганын көрүп,
Кодур-Уул јөбин айтты:
«Мендеери токтозын,
Менин айылыма барып түжеели.
Қанайда барза, јакшы болор —
Анда барала, шүүжеели».
Оноң экү атанала,
Кодур-Уулдын айылына келдилер,
Алтын столды жылдырды,
Алама-шикир аш салды.
Аракы-чегенди ичкилей берди.
Онойдо ыргап отурганча,

Эки конок өдүп калды.
«Сен тастаракай болуп кубул,
Мениле кожо атанып бар.
Караты-каан сурагадый болзо,
Мал кабыртарга экелгем деп
Каруу берери мен болойын.
Кудалап кирижерге күч болзо,
Арга-сүме бедиреп көр.
Кандый-кандый мөрөй этсин деп
Андагы јонго јөп чыгарайын,
Ол тушта айса болзо,
Бир аргазын табарыбыс».
Онойдо јөптөшкөн кийининде
Эки баатыр айылдан чыкты.
Кызыл-конгыр ат силкинди,
Таакылу жабага боло берди,
Козын-Эркеш баатыр силкинди,
Кодурлу тастаракай боло берди.
Оноң ары Кодур-Уулла кожо
Копылдада јелип ийди.
Кулузын камчы шыйтылдай берди,
Тал ээри кыжырай берди.
Чилекейи чачылды,
Көзи десе чыкталды.
Кејегези чычан эдет,
Кејири десе кырлас эдет.
Анча-мынча болбой туруп,
Караты-кааннын ак өргөзине
Јууктап келбей кайттылар.
Алтан јерде оду салган,
Алтан казанга эт кайнаткан,
Албатынын жүзи кызыл өрттий,
Ат тыныжы куу тумандый,
Қыймыраган мында турды.
Алтын тонду јайзан-бийлер
Бир күрееде ыргаптыр.
Јаман тонду јоктулар
Бир күрееде жуулыптыр.
Ат чыйрагын жарыштырган турды,
Эр чыйрагын күрештирген турды.
Јаш келиндер кожон чөйгөн болды,
Јаш уулдар комус ойногон болды.
Јаман тастаракай олордын ортозынча
Кодур-Уул баатырды ээчип,
Копылдада јелип браатты.
Оны көргөн бай уулдары
Ады-бойыла тастаркайды
Ары-бери ийде салгылайт,

Алтан түмен айткылайт.
«Калак-кокуй, эли-жонум,
Жаан күндүлү жайзаң-байларым,
Кой кабырган күдүчим эди,
Комуадып, жаман айтпагар.
Эптү жүрген најым эди,
Электеп жолго сокпогор» —
Кодур-Уул баатыр
Адаанына кирип турат,
Электеп келгендерди токтодып турат.
Ол албатыны өдүп чыгала,
Караты-каанның өргөзине
Тастаракайды кожо кийдирди.
«Сенин керегинде той узады.
Ненин учун саадаган?» —
Караты-каан кату санаалу,
Кодур-Уул баатырына тап этти.
Тастаракайга көзи тийбеди.
«Түк танышпас малды айланарга
Белен беги, менин кааным?
Ончозын эбирип келерге
Сондогонум ол болды» —
Кодур-Уул баатыр
Каруузын онойдо айдып отурды.
Аракыны алып ичип,
Жаан жыргалга кожула берди.
Тастаракай болгон Козын-Эркеш
Бозогонунг жанына отуруп,
Ончозын эбиреде аыктап турды.
Караты-каанды көрүп турза,
Туйук кара сагалду,
Тудуш кара кабакту,
Эки көзи көл бодолду,
Желим кара чырайлу,
Желбек кара чачту эмтир.
Тогус кат бай ширеенин үстүнде
Кара торко тон кийген,
Кара кураан бөрүк кийген,
Балбайа берген отурды.
Аракыны эки колдоп ичти.
Жети-Сабар жети карындаштар —
Олордын кичүзи Алтын-Сабар
Ончозы түней баатырлар эмтир.
Коо кырланг тумчуктулар,
Кош аркадай кирбиктүлөр,
Көб куйак кийимдүлөр,
Алтын, күмүш чүмдүлөр эмтир.
Көстөри от-жалбыжынды,

Кабактары койу агаштый.
«Же, эмди менин
Кодур-Уул баатырым келди.
Байым-Сур жагыс кызымды
Алтын-Сабар баатырла
Он колдорын тудуштырыгар.
Алты шанкызын жазайла,
Эки эдип өрүгер!» —
Караты-каан онойдо айтты.
Жаан сагалын жайа сыймады.
«Акыр, менин улу кааным, —
Кодур-Уул сөс айтты, —
Жагыс кызыгарды кижиге беретен
Жаан учурлу күн жетти.
Эки жаш кижилердин
Бек сүүшкенин билерге.
Эне-адазынын жүрегин
Ырыспыла байгызарга,
Бир-эки белге этсе, кандый?»
«Кодур-Уулдын айтканы чын,
Кара агаштый албаты көрзин.
Жагыс кызым Байым-Сур
Алтын-Сабарды сүүгенин билзин.
Кандый белге эдер,
Кодур-Уул,
Бу улуска угуза айт?» —
Караты-каан жөпсинип айтты.
Калык-жондор база жаратты.
«Баштапкы белге мындый болор:
Байым-Сур сыргалу балага
Кунан койдын куйругын берер,
Байтал беенин казызын берер.
Бу жуулган улустар ончозы
Ак өргөгө киреле, ойто чыксын
Байым-Сур баланы
Эжик жанына тургузып койыгар.
Кунан койдын куйругыла.
Байтал беенин казызыла
Кемди көстөп согор —
Ол кижини сүүген болзын!»³² —
Жонго керелү белгени
Кодур-Уул онойдо айтты.
Ончо улустар жарадып укты.
Алты булунду алтын өргөдөги
Байым-Сур баланы экелдилер.
Анда жуулган албаты-жон
Баштап ла Байым-Сурды көрдилер.
Жаражын көрүп, кайкаштылар.

Көстөрүн жумарын ундудылар.
Байым-Сурдын колына
Кунан койдын куйругу ла
Байтал беенин казызын
Туттургузып бердилер.
Анда жуулган ончо улустар
Ак өргөгө кирип, ойто чыктылар.
Байым-Сур жараш кыс
Бирүзин де сокпой турды.
Адакы учына жууктап келерде,
Кодур-Уул баатыр басты.
«Мени соксон, Байым-Сур» — деп
Жүрегинде айдынып басты.
Же жараш кыс Байым-Сур
Ол жаар көрбөди де.
Оны ээчий жети карындаш —
Жети-Сабар келип өттилер.
Алтын-Сабар анча-мынча
Тура түжүп жүреле:
«Мени неге сокпой турун?» — деп
Айдынганча чыга берди.
Катап-катап кайра көрди,
Кайкаган бойынча карара берди.
Ончо улустар чыккан соңында
Ак өргөдө арткан улустар
Жети башту желбеген алып ла
Жаман бүдүштү тастаракай болды.
«Слер экү нени сагып туругар?» —
Караты-каан кату кыйгырды,
Кабагын төмөн жемире көрди.
Көл көзүн бөктөп ийди.
Оны уккан желбеген алып
Эжик жаар араай басты,
Эки-үч катап кайра көрди.
«Мени ле сок,
Байым-Сур балам», — деп.
Шымыранып коштой өтті.
Байым-Сур оны согордон болгой.
Көс кыйузула көрбөди де,
Кыгын эдип унчукпады да.
«Сен неге мында
Чимирик-чилекейин агызып турун?
Ары кедери чык мынан!
Алтын өргөмди быжарсытпа!» —
Тастаракайды көргөн бойынча,
Караты-каан күзүрт этти,
Кара көзине кан чагылды.
Оны уккан тастаракай

Оро турганын билбей калды.
Бозогоны ажыра калыды.
Буды жерге тийгелекте,
Кунан койдын куйругу,
Байтал беенин казызы
Эки жарын ортозына
Келип тийбей канайтты.
Тастаракай болгон Козын-Эркеш
Кунан койдын куйругун,
Байтал беенин казызын
Алган бойынча жудуп ийди.
Анда турган албаты ончозы
Оны көрүп, кайкашты.
«Менин кызым жастырган!
База катап албаты бассын.
Ол тужунда жарты билдирер,
Онон бери бүтпезим!» — деп
Караты-каан кыйгырды.
Канча жерге кыйгы торгулды.
Анда албаты ончозы
Ак өргөгө ойто киргиледи.
Онон бирден кайра чыккылады.
Кара агаштый албатынын
Бирүзин де Байым-Сур сокподы.
Адакы учында жети башту желбеген,
Жут чилекейлү тастаракай артты.
«Слерлер кемнин кычыртузын сагы-
дыгар?» —

Караты-каан күзүрт этти,
Канча талайлар чайбалышты.
Жети башту желбеген алып
Озолодо чыкпай кайтты.
Байым-Сурга кылчандап көрди.
«Мени сок!» — деп шымыранып айтты.
Же Байым-Сур жараш бала
Желбеген жаар көрбөди,
Айткан сөзүн укпады.
Адакы учында чыгып жаткан
Тастаракайдын жардына
Белге эдип туттурганыла
Мат эттире согуп ийди.
Талайган колын тарткалакта.
Куйрук, казыны тастаракай
Жуда салып ийбей кайтты.
Оны көргөн Караты-каан
Онон тын ачынды,
Оттон изү кызыды.
«Эмди маргаанды бойым айдадым —

Андагы жонго ол айтты. —
Кара талайдын бери жанына
Бежен көжөгө жергелей турар.
Онын эмеш ары жанына
Бежен айгыр мал тургузыгар.
Кара талайдын ол жанындагы
Кара тайганын бажына чыгып.
Кара талайды кечире,
Бежен айгыр малды ажыра,
Бежен көжөгөни бут тийбей.
Секирип келген киж
Менин кызымды чын алзын,
Меге жажына күйү болзын!» —
Калганчыда Караты-каан
Анда жөпти чыгарды.
Андагы албаты жарадып укты.
Айткан сөслө онойдо бүдүрди.
«Озо баштап мен секиредим!» —
Жети башту желбеген алып
Озолодо онойдо кыйгырды.
Көк буказына минеле,
Кара тайганын бажына чыкты.
Кара тайга бажынан
Калыдардын кажы жанында
Жети сүүри ташка
Келип бажы үзүлип,
Жер сайын чачыла берди.
Оны ээчий жети карындаш —
Жети-Сабар секирдилер.
Алты жаан карындаштары
Кара тайгадан калыйла,
Кара талайды кечире учала,
Бежен айгыр малды ажып,
Бежен көжөгө једип токтодылар.
Эң кичү карындажы
Алтын-Сабар баатыр —
Байым-Сурды кудалаган уул —
Кара тайга бажынан
Аткан октый учуп ийди,
Ай канатту куштый келди.
Кара талайды кечире учала,
Бежен айгыр малды ажала,
Төртөн көжөгөни ажала,
Жерге келип түшпей кайтты.
«Килин кара атка минген
Кодур-Уул баатырым секирзин!»
Каныга берген Караты-каан
Жаман үнле кыйгырды.

Алтын тайакты сый тайанды.
Оны уккан Кодур-Уул
Көдүре бойы чечектелип чыкты,
Кара тайга бажынан
Калыганын билбей калды.
Кара тайга бажынан
Канатту куштый учуп түшти.
Кара талайды кечире учала,
Бежен айгыр малды ашты,
Жирме беш көжөгөни ажыра учала,
Күчи жетпей, келип түшти.
Анда турган улустан озолоп,
Караты-кааннын сөзин сакубай,
Јут-чилекейи аккан
Тастаракай болгон Козын-Эркеш
Кара туудан калып ийди.
Салкын, эзин кожондой берди,
Агаштын баштары ээле берди.
Албаты-јон кайкажып калды.
Кара тайгадан түжерде,
Кара топчыдый көрүнди.
Кара талайды кечире учарда,
Карлагаштый түрген көрүнди.
Бежен айгыр ак малды
Аткан октый ажа учты,
Бежен торко көжөгөни
Шонкор куштый шунуп ашты.
Ары көрзө, ай кеберлү,
Бери көрзө, күнге түней
Байым-Сур жараш кыстын
Он колынан туткан бойынча,
Бүткен бойы тура түшти.
Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Козын-Эркеш ле Байым-Сурдын
Турган истери артып калды,
Барган јерлери јок болды.
Адып јаспас адучылар
Јастыра адып артып калдылар.
Согуп јаспас бөкөлөр
Јастыра соккылап артып калдылар.
Кара-күрен атка минген
Караты-каан казыр бойы
Арга-сүмезин таппай калды,
Азу сагалын жула тартынды.
«Кайран менин төрбөндөрим.
Жети-Сабар кудаларым,
Жети жылдын туркунына
Ачу аракыны ичишкен эдибис

Алтын, мөңүнди алышкан эдибис.
Жердин, суунун желбизи чыгып,
Журтыбысты чаксырадып ийди,
Жаңгыс баламды алып качты.
Эмди мен слердин колдо,
Олтүрер болзо — бойыгарда,
Оскүрер болзо — бойыгарда» —
Јети-Сабар баатырларга
Караты-каан онойдо айтты.
Канча бар ажы-тузын
Катап база салып турды.
Канча аракыны ичкен кийининде
Јети-Сабар карындаштар айтты:
«Кандый да болзо, барып бедиреер.
Кижн кирбес кандый јерге
Барып јажынар болгон ол!
Онын ийдезин көрбөгөнчө,
Ойтө јерибиске јанбазыбыс.
Алтан түмен алыптарыгарды
Адып јаспас адучыларыгарды
Түрген-түкей ийигер.
Јуттаган, чилекейлү тагманы
Биске таап экелигер».
Оны уккан Караты-каан
Адып јаспас адучыларын,
Алтан түмен баатырларын
Јер сайын атандырды.
Ол барган баатырлары
Ончо јерди айланып јүрдилер.
Темир тайга кырына чыгып,
Темир јалаңды ајыктап көрдилер.
Көс арайдаг једер јерде
Темир јалаңнын арыгы учында
Јетен айры темир терекке
Кызыл-күрөң адын сооткон,
Алтан аңнын эдин
Јаңгыс тишке кадап тиштеген,
Јажыл торко чибн бүриле
Кеен јараш јапаш эткен
Козын-Эркеш баатыр ла
Байым-Сур кеен кыс
Шатра ойноп, јырган отурдылар.³⁴
Оны көргөн ончо баатырлар
Ойтө јандыра түрген келдилер.
«Шокчыл Козын-Эркеш
Қайда болгонын көрүп алдыбыс.
Темир тайга ары јанында
Темир терек тозинде

Байым-Сур кысла экү
Шатра ойноп отургылары».
Оны уккан Караты-каан
Алты икиличн уулдар талдатты,
Алты кожончы келиндер талдатты,
Алты тажуур аракы јазайла,
Алты ириктин эдин кайнадала,
Алама-шикир курсак береле,
Түрген-түкей атандырды.
«Канча ойынды ойноп береле,
Канча кожонды кожондоп береле,
Кайыныгар кычырган деп айдыгар.
Келбей калза, өөркөөр деп айдыгар» —
Караты-каан кожончы ла икиличилерге
Онойдо кезе јакыды.
Олорды түрген атандырды.
Айылда отурган кудаларыла,
Алдына уккур баатырларыла
Мындый сүме јазадылар:
«Козын-Эркеш баатыр келзе,
Озо баштап аракыладар.
Онын эзирген сонгында,
Одус јылга ачыткан
Сары коронды ичирип,
Оны ла күйдүрип өлтүрер».
Онойдо јөпти бүдүреле,
Белетенип, сакый бердилер.
Алты түней икиличн уулдар,
Алты түней кожончы келиндер
Караты-кааннын јакылтазын бүдүрерге
Түнде уйкузын таштап,
Түште амырын таштап,
Канча сууны кечтилер,
Канча тууны аштылар,
Темир јалаңды өдүп чыктылар,
Јажыл торко јапашта
Козын-Эркешке једип келдилер.
Алты келин кожондогончо,
Алты уул икили тартканча,
Аттарынан мында түшкиледи.
Алты тажуур аракыларын алып,
Алты ириктин эдин кодорып,
Алама-шикир ажын
Алтын чарага* салала,
Козын-Эркешке туттурдылар,

* Чара — жаан аяк.

Кожонбыла айдыштылар:
«Караты-каан кайыныгар
Жагыс кызымды алган
Жакшы күйүм меге келзин,
Ак малымнын кабортозын,
Албаты-жонымнын кабортозын,
Айрып берерге турум» — деген.
Оны уккан Козын-Эркеш
Күлүмзиренип мынайда айтты:
«Буурзак кайыныма айдып барыгар,
Уч конуп келер деп айдыгар».
Оны угала, келген элчилер
Ойто жана мендеп келдилер,
Төкпөй-чачпай айдып келдилер.
«Көргөн көзимнин оды сен,
Көксимде жүрегимнин каны сен!
Кара-боро санаалу
Караты-каан менин адам
Жакшы сананып кычырган эмес,
Жаман сананып кычырган эмтир» —
«Эненин жагыс уулы эдим,
Эртип* калбас эрjene бедим?
Өлгөн жерге сөбгим калгай,
Өскөн жерге жажым калгай.
Кандый да болзо, барадым.
Кару Байым-Сурым, комудаба».
Же Байым-Сур көөркий
Токтоп болбой, ыйлап турды,
Көстин жажы көлдий төгүлди.
«Көргөнчө, сени көрбөзөм кайдат,
Келгенче, сеге келбезем кайдат.
Жүрегим менин сыстабас эди,
Жүзим менин сууланбас эди.
Же канайдар, кару эжим!
Өлбөс сени өлтүрерге кычырган,
Бажынды сенин базарга сананган.
Ого барба, менин эжим.
Адамнын сөзин укпа, айым» —
Байым-Сур кайран көөркий
Көстин жажын көлдий төкти,
Мырын** суузын мыстый*** төкти.
Оны көргөн Козын-Эркеш
Байым-Сурдын бажын сыймады.

Эртип — өлүп.
Мырын — тумчук.
Мыс — тош.

Элип-селип эки жаагын
Эрке жакшы окшоody.
Кару үниле Байым-Сур айтты:
«Ададан жагыс бүткен эдим,
Алтай талдап өлөрүм бе?
Сени токтодып болбос турум,
Санаанды бүктеп болбос турум.
Адамнын айылына jedип келзег.
Алтан алып адын алар,
Жетен алып женин көдүрер,
Ак ширдекке сени отургузар,
Аракы-ашты көптөдө берер.
Уч конокко сениле
Жакшы төрөөн болуп ичерлер.
Төртинчи күн көрүп отурзан,
Алтын-Сабардын колына
Сары тажуур берилер.
Анда отурган улустарга
Кара тажуурдан аракы урар.
Сеге ле жууктап келер тушта,
Сары тажуурдан уруп берер.
Сен оны ээрдинге гийдирбе,
Койын тажуурга уруп тур».
Агнын шили терезинен
Алты кат тажуур эткен
Байым-Сур жаш келин
Көстин жажы өткүрө
Козын-Эркешке берип турды.
«Айткан сөзинди угарым,
Аракы ашка үстүкпезим!» — деп,
Аг терези тажуурды алала,
Койынына жазап сугала,
Кызыл-когыр адына минип,
Байым-Сурла жакшылажып,
Караты-каан кайынын
Ак өргөзүн көстөп,
Элес эдип желип ийди.
Эбиреде туулар жайканыжа берди,
Онон эмеш тыг желерде,
Ончо суулар жарадынан ашты.
Онон ары түндү-түштү
Караты-каан жери-журтына
Jедип келбей канайтты.
Канча баатырлар уткуп келди,
Караты-каан адын алды,
Канча алыптар чылбыр тутты,
Канча баатырлар колтыктады.
Чылбырга кол бадышпайт,

Жен алдына кол жедишпейт.
Ак өргөгө колтыктап экелип,
Ак кемирчик ширдекке отургустылар.
«Айланайын сен балам —
Караты-каан сагалын сыймайла,
Онойдо Козын-Эркешти мактады. —
Адын сенин аттан артык канатту,
Бойун сен эрден артык ийделү.
Ненин учун тас болуп
Кубулып жүрген кижин сен?
Баатыр бойун келген болзон,
Байым-Сурды бойым берер эдим.
Бар жөөжөмди үлөп берер эдим.
Таныбаган буруумды ташта, балам.
Тарынып меге өөркөбө, балам.
Салган аштан талдап жи, балам,
Урган аракыдаг кичееп ич, балам».
Же Козын-Эркеш унчукпай,
Салган ажын жип отурат,
Урган аракыларын ичип отурат.
Онойдо ыргап турганча,
Уч күн бдө берди.
Төртүнчи күнде Козын-Эркеш көрөб,
Алтын-Сабардын колына
Сары тажуур келип кирди,
Күмүш чөбчөй катап тудулды.
Айландыра ончо чөбчөйлөп келеле,
Козын-Эркешке жеткенде,
Күмүш чөбчөйдиг ичине
Сары тажуурдаг аракы урат,
Козын-Эркешке чөгөдөп берет.
Козын-Эркеш чөбчөйдиг алып,
Отурган улустын көзүн бөктөп,
Күмүш чөбчөйдөгү сары коронды
Койындагы тажуурга уруп ийет,
Ичкен болуп чырайын кубултат.
Отурган улустар нени де билбейт.
Сары тажуурда сары корон
Учына жедип божоп калбай кайтты.
Жети-Сабар — жети карындаш,
Караты-каан казыр бойы
Кайкап көрүп отургылайт,
Олбос туру деп коркугылайт.
Алтын-Сабар сары тажуурдын
Калганчы түбин уруп ийди.
«Акыр, мыны ичип те ийзе, кайдар?» — деп
Козын-Эркеш бойында сананды.
Күмүш чөбчөйдиг алган бойынча

Неме арттырбай, ичип ийди.
Анча-мынча болбой туруп,
Эки көзи айрыланды,
Эр санаазы энделди.
Тынган тыныш от-жалбышты.
«Ичирер болзогор, жазап ичиригер,
Эзиртпесте, кижин мекелебегер!» —
Козын-Эркеш тын кыйгырды.
Караты-кааннын ак өргөзинин эжигин
Оодо теп чыга жүгүрди.
Ат чакыга жетпей жүрүп,
Көңкөрө жыгылды Козын-Эркеш.
Оны көргөн Жети-Сабар,
Караты-каан казыр бойы
Күн тийгендий сүүндилер.
Чой кайырчак эделе,
Жети-Сабар — жети карындаш,
Караты-каан казыр бойы
Кабыргалары кайыжып жадып,
Тизелери бүктөлип туруп,
Козын-Эркешти жүк арайдаг
Жерден өрө көдүргилеп,
Чой кайырчакка экелип суктылар.
Алты арканын агажын жууп,
Чой кайырчакты изиткиледди.
Бу ойдө Байым-Сур бала —
Жер алдынаг сур чычкан болуп,
Жедип келген — мында жүрди.
Козын-Эркеш өлгөнүн көрүп,
Өлгөнине бүтпей жүрди.
Канча баатырлардын аттарынын
Колондорун үзе кыркып кести.
Атанар жанында үзенилеринин
Бууларын үзе кыркыды.
Оног кара суудаг ууртанала,
Чой кайырчактын ичине
Жер алдынча казып келди.
Кайырчак ичине кирип келзе,
Чой кайырчак жагы ла кызыптыр.
Козын-Эркешти күүдүрерге
Жууктап ла келген ой эмтир.
Байым-Сур кайран көбүркий
Оостогы суузын
Козын-Эркеш жүзине
Уруп ийбей канайтты.
«Ой, мен канайткам?» —
Козын-Эркеш онойдо кыйгырала,
Өрө тура жүгүрерде,

Чой кайырчак чачыла берди,
Чокту от очо берди.
Кызыл-конгур адына
Jүгүрүп келеле, мине сокты,
Туман чылап кайыла берди.
Турган изи артып калды,
Барган жери жок болды.
Айдын жүзи жарылгандый,
Ай карачкы түже берди.
Күннинг жүзи бөктөлгөндий,
Түн карангуй түже берди.
Канча баатырлар сүрүжерге
Аттарын келип чечтилер.
Ээр каштан тудала,
Узениге тебердин кажы ла жанында
Узенилер үзиле бергиледи.
Ээрлер колонгы жоктуй.
Ончозы антарылып түштилер.
Кара-күрең атка минген
Караты-каан казыр бойы
Жети-Сабар кудаларыла
Козын-Эркештин барган жерин
Билип болбой, артып калдылар.
«Ичкен-жигенеерди төлөп беригер.
Слерге бис төрөөн эмес,
Адыбысты жоботтыгар.
Кызыл-Конгур атту
Козын-Эркеш баатырдан
Байым-Сур кызыгарды
Бойыгар айрып алыгар,
Бис жерибиске жанадыбыс». —
Жети-Сабар карындаштар
Караты-каанга онойдо айттылар.
Канча бергендерин алала,
Жерине жанып көндүктилер.
Караты-каан казыр бойы
Жерди көрүп артып калды.
Канайдар да аргазы жок,
Кайкаган бойынча отура калды...
Кызыл-конгур атту
Козын-Эркеш кайда барганын
Байым-Сур эжи де билбеди.
Канча күнге Байым-Сур
Кызыл-конгур аттын изин бедиреп,
Көп жерлерге барып жүрди.
Же табар аайы жок болордо,
Килин-кара атка минген
Кодур-Уул баатырга келди,

Онын будына жаба бажырды.
«Кызыл-конгур атту
Козын-Эркеш баатырды бедирезен,
Өлгөн-тирүзин билзен,
Өлбөй жүрзем,
Өлгөн жулуп берерим,
Барбай жүрзем,
Балтырган үзүп берерим» —
Байым-Сур онойдо сурады,
Бажырып, жайнап ыйлады.
Оны уккан Кодур-Уул
Тын сүрекей мойнободы.
«Айбыгарды уккайым, кем жок.
Мен ойто келгенче, слер
Менин айылыма сагыгар.
Ары-бери барбагар» —
Онойдо Кодур-Уул айдала,
Килин-кара адына минип,
Алтай үстүн айлана берди,
Жердин үстүн бедиреп барды.
«Канча жылга амадаган санаама
Эмди макалу жедер турум!» — деп
Кодур-Уул бойында сананды,
Байым-Сурды алганга бододы.
Онойдо сананып бедиреп жүргенче,
Жети суунун белтиринде,
Жети айры бай теректин төзінде
Кызыл-конгур ат соодуда турды.
Козын-Эркеш баатыр бойы
Жалаң болгон кежим-токум
Жайа төжөгөн, уйуктап жатты.
Оны көргөн Кодур-Уул
Ойто жана бура соголо,
Караты-каанга түргөн жетти.
Аттан түшпей, мынайда айтты:
«Кызыл-конгур атту
Козын-Эркешти мен таптым.
Бай терекке адын соотконун,
Бойы сайрап уйуктап жатканын
Жазап лаптап көрүп алдым.
Анча-мынча черү беригер.
Уйкуга кыстап жок эдерге
Шүүп алдым мен оны».
Оны уккан Караты-каан
Күн тийгендий сүүнди.
Кара агаштый кал черүзин
Кодур-Уулла кожо атандырды.
«Козын-Эркеш кулугур,

Эмди ле базылар болорын ба! —
Бойында оморкоп айдынды,
Ойто чырай жарыды.
Кал черү баштаган
Кодур-Уул баатыр
Түнде болзо, уйуктабай,
Түште болзо, амырабай,
Јети суунын белтирине
Јууктап келбей канайтты.
Бай теректе кызыл-кызыр ат
Ыраак жерден көрүп ийди.
Бай теректин ол төзін
Ойо чапчып киштеп турза,
Козын-Эркеш ойгонбос болды.
Көстин жажын төгүп турза,
Көрөр кижі јок болды.
Кодур-Уул баатыр
Кара агаштый кал черүзін
Кара тайга кырына тургусты,
Канча ок бар болгон —
Козын-Эркешти көстөдип,
Ончо окторын божодо аттырды.
Ол аткан окторго
Козын-Эркеш көрүнбей каларда,
Кодур-Уул баатыр
Ат маңына једип келди.
Терен уйкуда јаткан
Козын-Эркеш баатырды.
Казыр ийделү кайыш камчыла
Ондоп, солдоп согуп ийди.
«Ол керек сеге, ийт!» — деди.
«Нени айдазын, Кодур-Уул?» —
Козын-Эркеш онойдо сурайла,
Тап тура жүгүрүп келди.
«Терен уйуктап калган эмтирим!» — деп
Уйалгандый Кодур-Уулга айтты.
Бойын айландыра шигдеп көрди.
Айландыра көрүп турза,
Темир башту канду октор
Эбиреде чогулып калтыр.
Кара агаштый кал черү
Кара тайга кырында
Күн бөктөп турдылар.
Он јаактан изү, изү суу келди,
Алаканыла жыжа тартты,
Изү кан сабарына
Койулып келгенин көрүп ийди.
Онон ары көрөрдө,

Кодур-Уул баатырдын
Казыр ийделү кайыш камчызында
Јаагынын терези жапшынып,
Калбайып турганын көрүп алды.
«Бу ненин учун сен менин
Јаагымды јара соктын?
Јаныма саадактап обого чоктын?
Антыргалу најым јокпон?
Не керек меге кара санандын?
Мени не керек јуулап келдин?» —
Кодур-Уулдан кату сурады,
Кара көзине кан чагылды,
Бек тиштери кыжырт этти.
Оны көргөн Кодур-Уул
Соокко тонгондый калтырай берди,
Эки жаагы копылдай берди.
Јүк арайдан мынайда айтты:
«Акту бойым кара сананбадым,
Алган эжин Байым-Сур,
Ада кайынын Караты-каан
Кал черүден бергилейле,
Сени өлтүрзін деп ийген эди.
Онон башка келбес эдим.
Каан јакылтазы кату —
Бүдүрбеске болбос болгон.
Јааннын јакылтазы сүрекей —
Јана базар учур јок болгон»...
Оны уккан Козын-Эркеш
Кара болот үлдүзін суура тартты,
Кара агаштый черүни бүртүп ийди.
Өлөң кептү жап эттилер,
Окпө кептү јымжак кезилдилер.
«Байым-Сур менин эжим
Олзін деген болзо, өлөрим,
Өчөшкөндө, ого барып туштабазым» —
Онойдо бойында сананала,
Ачузын тартынып, кыйгырды:
«Кару жүрген Кодур-Уул,
Сенин сөзине бүдүп турум,
Кара болот үлдүн алып,
Кыл мойынымды кезе чап.
Ушпа кара јыдан алып,
Эт-јүрегимди ойо сай!»
Оны уккан Кодур-Уул
Кара болот үлдүзиле
Кыл мойынга чаап ийди,
Улдүзи тал каборто сынды,
Мойынынан сыйрык чыкпады.

Ушпа кара жыдала
Күр көксине келип сайды,
Мыска тийгендий мыйрыла берди.
Козын-Эркеш каткырды:
«Андый кижн айбыга жүрерге
Јаан уятту неме эмтир.
Адыма адын чыдашпас,
Бойыма бойын чыдашпас
Бүткен баатыр сен эмтирин.
Баатыр адын уятка калганча,
Бажымды менин базып бар,
Байым-Сур баланы ал!»
Кат күлер таман ортодон
Сары сапту алмас бычак
Алып бербей канайтты.³⁶
«Уйе сөөгим тоолой кес!» —
Онойдо жакыйла, јада түшти.
Козын-Эркештин жакылтазын
Кодур-Уул бүдүрди.
Кызыл-конгур адын
Бай терекке чыгара гартып,
Буулап койоло, ойто бурулды.
«Байым-Сур жараш көөркий
Менин эжим болор!» — деди.
Түнде уйкузын таштап,
Түште амырын таштап,
Ойто јана учуп ийди.
Анча-мынча болбой туруп,
Караты-кааннын журтына
Једе келген турбай кайтты.
Ат үстүнен кыйгырып ийди:
«Кызыл-конгур атту
Козын-Эркеш баатыр күлүктин
Кызыл-канын төгүп койдым,
Кыл тынын үзүп салдым.
Эмди слердин коркор неме јок.
Кара јангыс кааным,
Кара агаштый көп черүни
Бирүзин де артырбай, үзе кырды».
«Черү кырылганы чыгым эмес,
Оштү базылганы ол јакшы,
Кайран менин баатырым.
Байым-Сур сенин болзын!
Ак малымды сен кабыр,
Албаты-јонымды сен башкар!» —
Караты-каан кыйгырып ийди,
Эки јалмажын сүүнип согунды,
Токтонып болбой телчип басты.

Андый алкышты алган бойынча,
Килин-кара атка минген
Кодур-Уул баатыр
Түрген-түкей айылына јанды.
Оны көргөн Байым-Сур
Түрген айылдан уткуп чыкты.
«Је нени көрдин, нени уктың,
Адамнын кару баатыры?
Айдып берзен, саадатпай,
Кулагым сүүнзин көөркийге». —
Байым-Сур ыйлаганча,
Кодур-Уулдан онойдо сурайт.
«Э-э, калак, Байым-Сур!
Эрке эжин өлүп калтыр.
Јети суунын белтиринде,
Бай теректин төзинде
Эрјенелү кызыл-конгур
Јал јастанып, жыгылыптыр.
Эрлү јакшы Козын-Эркеш
Јен јастанып, жыгылыптыр,
Тиргизип алар аайы јок.
Эди-сөөгин кандый да баатыр
Узе шылып кезип койтыр».
Оны уккан Байым-Сур
Ыйлабай, кенетийин токтой берди.
Каткырала, мынайда айтты:
«Бүгүнгн күннен ала
Бистин жүрүм јангыс болор.
Јакшы жүрүмге чаптык этпезин,
Козын-Эркештин сөбгин барып јууылы,
Онон башка ол тагма
Тирилер деп таппазын,
Бис экүге чаптык этпезин!
Түрген-түкей мантап,
Мал баштаган төрт кулакту
Ак-чабыдар канатту атты
Меге тудуп экелип бер».
Оны уккан Кодур-Уул
Колтыгында канат өскөндий,
Адына минип, уча берди.
Бу ойдө Байым-Сур
Аржан кутук суу алды,
Алтын тажуурга уруп ийди.
Алтан жүзүн эм алып,
Ак торколо ороп ийди.
Алтын чөөчөйдн алала,
Ак арчуулга ороп алды,
Ончозын бектеп сугуп алды.

Анча-мынча болбой туруп,
Алтын күмүшле чүмдеген
Ак-чабыдар атты јединген,
Кодур-Уул једип келди.
«Айткан сөзигер бүтти,
Айланайын эжим Байым-Сур.
Козын-Эркештин јыду сөөгин
Түрген барып јууйлы,
Кайран јаш жүрүмбисти
Бириктирип, экү јуртайлы!» —
Кодур-Уул түргендеп айтты.
Байым-Сур јараш бала
Килин чегедек суркурап,
Төштө топчылар јалтырап,
Јыламаш, јинји шылырап,
Торко арчуулдар јайылып,
Сүүри бөрүк карарып,
Торко тоннын элбек эдеги
Эки тизеге согулганча,
Алтын чачак айланып,
Торко чачак толголып,
Ай таназы мызылдап,
Күн таназы јылтырап,
Ак-чабыдар атка базып келди,
Алтын чылбырды учынан тутты,
Күлер үзенгиге тееп минди.
Онон ары јети суунын белтирине
Бай теректин төзин көстөп,
Түнде болзо, уйуктабай,
Түште болзо, тыштанбай,
Канча тууларды ажып,
Канча сууларды кечип,
Аткан октый түрген баргылады.
База бирде көргүлөп жүрзе,
Јети суунын белтирине
Јууктап келген жүрдилер.
Кече кескен Козын-Эркешти көрүп,
Байым-Сур јаш келин көөркий
Кайра көрүп, ыйлап ийди,
Бери көрүп, каткырып ийди.
«Тогузон кулаш оро кас,
Козын-Эркешти көмөргө,
Түрген-түкей ишти бүдүр,
Ойто айлыбыска јанарга» — деп
Байым-Сур онойдо айтты.
Кодур-Уул баатыр укканча да болбоды.
Кара болот үлдүзиле
Кара јерди каза берди.

Канча конок өткөндө,
Тогузон кулаш ороны
Казып бүдүрип ийбей кайтты.
«Оо јайла, Кодур-Уул эжим,
Јер алдынын суузын ичерге
Сүрекей күүнзеген мен эдим.
Меге каруузып турган болзон,
Алтын чөөчөй берейин,
Тогузон кулаш оро түбинен
Аржан сууны сузуп бер,
Оору сызым јылыяр,
Оны ичкен согында
Он катап јараш болорым» —
Байым-Сур онойдо айдала,
Алтын чөөчөйдү алып берди.
Кодур-Уул баатыр
Тогузон кулаш кайыш армакчыла
Ач белинен бууланды.
Келтегей учын бектеп,
Килин-кара адына буулады.
Тогузон кулаш оро түбине
Алтын чөөчөйдү алган бойынча,
Чурап ийген турбай кайтты.
Байым-Сур кайран көөркий
Кара болот кайчызын алып,
Кайыш армакчыны кезе сокты.
Килин-кара аттын жүрек төзин
Кара кайчыла өткүрө сайала,
Тогузон кулаш орогө ийде салды.
Канча чыгарган јер тобрагын
Устүнен ары чачып ийди.
«Кара сагышту кулугурды
Базып салдым санаамла!» —
Байым-Сур онойдо кыйгырды.
Бай терекке чыгара тарткан
Кызыл-коңур аттын
Алтын чылбырын кезе чапты.
Кызыл-коңур түжүп келерде,
Агашка јапкан тередий болды.
Эки көскө, эки кулакка
Кускун, сангыскан уя тартыптыр.
Кызыл-коңур эрјене
Ачу, ачу киштеп ийди.
Ак өлбөнүн үзүп јиди.
Аржан суудан амзап ичти.
Алтын түги сергий түшти,
Ал-санаазы јарый берди.
Онон ары Байым-Сур

Козын-Эркештин канча сөөгин
 Орды-ордына жууп ийди,
 Аржан суула жунуп ийди,
 Ак арчуулла жаңый сокты.
 Козын-Эркеш баатырдын
 Канча сөөги тудужа берди,
 Жаш эди бүде берди,
 Жараш чырайы толуп келди.
 Оны көргөн Байым-Сурдын
 Ай чырайы жарый берди.
 Күн чырайы изий берди.
 Же Козын-Эркеш баатырга
 Тын кийдирер арга жок.
 Жайнап, ыйлап отура берди.
 Бар-жок эмдериле
 Ончозын салып эмдеди,
 Эш-неме болбой турды.
 Аржан суузы божоды,
 Алтан жүзин эми божоды.
 Арга-сүме жок болордо.
 Ачу-корон ыйлай берди.
 Алтай үстүне үни жаңыланды.
 Көстин жажын көп төкти.
 Көлдөр болуп түүле берди.
 Орө чыккан табыш
 Улген кудайга једип турды.
 Төмөн түшкөн ачу комудал
 Бос-Эрликке угулып јатты.
 «Бу кандый өткүн кыйгы болды?» — деп
 Улген ле Эрлик бойлорында айдыжат.
 Улген тенгерини ачып, јерди көрөт.
 Козын-Эркештин өлгөнүн көрүп:
 «Јети-Сабардын карындажы
 Алтын-Сабардын сыргалузын блааган
 Козын-Эркешке ол керек.
 Олбөктөг үч катап өлзін,
 Барбактаң он катап барзын.
 Сен, јараш кыс, Байым-Сур,
 Тегин јерге ыйлаба,
 Көстин чоғын чыгарба!
 Караты-каан адаңа јан,
 Калык-јонноң бойыңа эш бедире.
 Јер үстүнде уулдар бар,
 Алтай үстүнде баатырлар бар». —
 Улген кудай онойдо ајдат,
 Карсылдада каткырып турат.
 Јер алдынаң Эрлик чыгат:
 «Э-э балам, Байым-Сур.

Өрө турган Улгеннег
Бир катап болуш сурабаган,
Төмөн жаткан менег
Бир быйан сурабаган
Тескеери санаалу Козын-Эркешке
Көстинг жажын тегин төкпө,
Менин кичү уулыма бар.
Жараш чырайың жажына кубулбас,
Жакшы курсагың качан да түгенбес.
Өлбөс мөңкү болорың,
Өчпөс отту жадарың!» —
Жер алдынан Бос-Эрлик
Байым-Сурга онойдо айтты,
Байбак сагалын туура сыймайт.
«Козын-Эркешти бойым жазарым,
Слерден болуш сурабай турум.
Өлө берзе — тыным жангыс,
Өзүп жүрзем — ырызым жангыс,
Козын-Эркеш эжимди
Эрлик уулына толубазым.
Алыс жерге түшпезим!» —
Байым-Сур ойто кайра
Олорго каруун онойдо берет,
Онон ары ыйлай ок берет.
Онойып отурган бажында
Кара булут кайнап чыкты,
Кара тоозын чөйүлө берди.
Эмди көрүп турар болзо.
Чодон-кара атка минген
Бачыкай-Кара баатыр келди.
«Көзимниң оды ошкош,
Көксимниң каны ошкош,
Кайран најым Козын-Эркеш,
Ненин учун өлгөн сен?» —
Бачыкай-Кара баатыр
Аттан түже секирди,
Ак арчуулын алган бойынча,
Козын-Эркеш баатырдын үстүне
Ары-бери жангып ийди.
Козын-Эркеш эки көзин көрүп ийди,
Өрө турарга жүреле,
Ойто кайра жыгылды,
Ол ок бойы жада берди.
«Мен эмдеп болбос турум.
Бачыкай-Кара баатыр эдим,
Козын-Эркештин најызы эдим».
Онон ары Байым-Сур
Там тынгыда ыйлады.

Түндү-түштү үн үспей,
Арга тапмай жайнады.
Ол ыйды уккан андар
Жуулып келип тындады,
Ай-канатту жүзүн куштар
Учуп келип тындадылар.
Көстөринин жакын токтодып болбой,
Байым-Сурла кожо ыйлаштылар.
Кенетийин кызыл-конгур ат
Шыркырада киштеп ийди,
Шыйтылдада желип келди.
Козын-Эркештин жанынан
Жер кыртыжын жара тепти.
Кабортодон сынып калган
Сары сапту алмас бычак
Жер үстүнө чыгып келди.
Оны көргөн Байым-Сур
Түргөн-түкей алмас бычакты
Бойынын колына алган турды.
Аржан суула жунуп ийди,
Сынган жеринен эптей тудала.
Алтан жүзүн күчтү эмиле
Жаба тудуп сыймап ийди.
Ак торко арчуулына
Орогон бойынча жүрегине тутты.
«Ой, мен кандый узак уйуктадым!» —
Козын-Эркеш онойдо кыйгырала,
Жаткан жеринен тура жүгүрди.
Айландыра аяктап ол көрди.
Байым-Сурды көрөлө,
Оноң эмди мынайда сурады:
«Килин-кара атка минген
Кодур-Уул эжин кайда?»
Андый суракты уккан соңында
Байым-Сурдын эки көзине
Изү жаш толуп келди.
Оң тизезине отурала,
Не болгонун айдып берди.
«Килин-кара атту
Кодур-Уул баатырды
Тогузон кулаш
Оро түбинен көр.
Оныла мен билишпезимди
Ол тушта бойың билерин!» —
Калганчыда Байым-Сур
Онойдо айдып божоголокто,
Козын-Эркеш кучактай тутты,
Оң жаагын алып окшоды,

Сол жаагын солып окшоды.
Байым-Сурдын колынан тудуп,
Ары-бери экчей тутты.
Айга коштой ай тийди,
Күнге коштой күн тийди.
Оноң арыгы жыргалды
Коно отурып айдып түгеспес,
Кобы жерге бадырып болбос.
Сүреен жаан ырыс болгон
Сүрлү жараш жыргал болгон.
Чодон-кара атту,
Чолтык кара үлдүлү
Бачыкай-Кара баатырла
Козын-Эркеш мында тушташты.
Оң колдог тудужып,
Учы жоктон жакшылажат,
Оң жаактан окшожып,
Жүрүмү бирин билижет.
Ончозына сүүнгөн Козын-Эркеш
Кен жаландый керилип ийди,
Чойбок туудый чойилип ийди.
Озогызынаң эң артыктый,
Эртегизинен эки артыктый,
Баатыр бойы тура түшти.
Эки көзи таң чолмондый,
Эки жаагы кызыл чечектий
Козын-Эркеш жарана берди.
Эрженелү кызыл-конгур
Озогызына ойто табышты,
Эртегизине ойто эптешти.
Алты туунын бажында
Козын-Эркеш турат,
Алты өзөктин ичин өрө
Бачыкай-Кара агыртып келет.
Алтан түңөй аткыр кара
Сыгындар сунуп келбей кайтты.
Оны көргөн Козын-Эркеш
Жетен эки текпелү
Темир жаазын чойо гартты,
Тынду огын божодып ийди.
Канду жуудан жана болбос
Тынду ок учуп барала,
Алтан аннын тас калыктан
Өдүп чыкпай эм канайтты.
Оноң ары тынду ок
Алтай жерди аралай берди.
Канатту бүткөн кызыл-конгур
Лүк арайдаң жедип тутты.

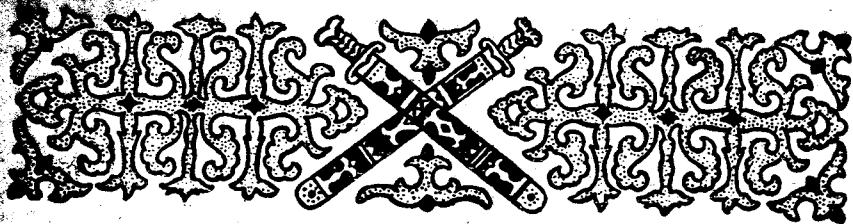
«Араай атпас сен канайттын?
Jүк арайдаг тутпай кайттым!» —
Эрженелү ады онойдо айтты,
Эки колтыгы кыймыктап турды.
«Адыш дезе, адыш эмтир!» —
Алтан аннын жыгылганын көрөлө,
Козын-Эркештин ийдезин билеле,
Бачыкай-Кара баатыр кайкап айтты.
Алтан аннын эдинен
Байым-Сур абакай
Одус жүзүн-курсак жазады,
Алама-шикир аш бүдүрди.
Алтан аннын терезиле
Кеен жараш жапашты
Козын-Эркеш ле Бачыкай-Кара
Жазап ийген турдылар.
Арыган сын жеңилгенде,
Аштаган бойлоры тойгондо,
Козын-Эркеш баатыр айтты:
«Сыртымнын терезин сыйрып алган,
Сары тажуурдаг аракыла күндүлеген.
Төжүмнин терезин сойып алган,
Кодур-Уул баатырын ийип өлтүрткен
Кайыныма барып туштап келейин.
Слер экү мында сакыгар,
Jүзүн курсакты жазагар» —
Байым-Сур ла Бачыкай-Карага
Козын-Эркеш онойдо айтты.
Кызыл-конгур адына минди,
Байым-Сурга колын сунды,
Жылу көрүп, жакшылашты.
«Жакшы жүр, менин жүрегим» —
Байым-Сур онойдо айдала,
Күлүмзиренип жалакай артты.
Jүреги энчилү сакып калды...
Кызыл-конгур эрjene ат
Канатту куштый уча берди.
Ак булуттыг үстүле
Шонкор куштый шургуп ийди.
Анча-мынча саадабай,
Караты-каанныг жерине
Jeде келген — мында жүрди.
Кара тайга бажынан
Ачу-корон кыйгырды:
«Эр өлтүрип эремжиген,
Ат өлтүрип амтажыган
Менин кайыным Караты-каан,
Мени уткуп чыгыгар!»

Менин адымды буулагар!»
Оны уккан Караты-каан
Ак өргөзинен чыга жүгүрди,
Кара-күрен адына минди,
Кара болот үлдүзин
Кабынан суура тартып,
Айга-күнге жаңый тутты,
Козын-Эркешке удур
Казырланып учуп чыкты,
Кара көзине кан чагылды.
Оны көргөн Козын-Эркеш
Ушпа кара жыдазын
Уч темденип өрө көдүрди,
Караты-каанды эм болгожын.
Jүрек төстөн өткүре сайды,
Jердин жети кадына жетире
Бадай баскан мында турды.
Эмди көрүп турар болгожын,
Чодон-кара атту,
Чолтык кара үлдүлү
Бачыкай-Кара баатыр
Кажы жерде jedип келген,
Караты-каанныг каршу баатырларын
Кыра берген турбай кайтты.
«Калак-кокуй, Бачыкай-Кара,
Акту албатыны кырба,
Кызыл канды төкпө!» —
Козын-Эркеш токтодып айтты,
Колынан келип ала койды.
«Калак, карындаш, мени тутпа,
Мен бойым токтой берерим,
Он жаңыгды аяктап көр,
Төрт кулакту ак-чабыдар атту
Ол баатырды сен токтот!» —
Бачыкай-Кара онойдо айтты,
Үлдүзинин канын арлай берди.
Козын-Эркеш бурулып көрзө,
Ак-чабыдар атту
Байым-Сур абакайы
Адазынын кал черүлерин
Кара кайчыла кырып турды.
Оны көргөн Козын-Эркеш
Ат мангына jeде келди,
Ак-чабыдардын чылбырынан тутты:
«Канайып жүрүн, Байым-Сурым,
Жаңыс мен де чыдажарым,
Сен барып курсак жаза,
Алама-шикир аш белете». —

Козын-Эркеш онойдо айтты,
Байым-Сурды арайдаг токтотты.
«Канча жылга төгүлген
Көзимниң жажын некеп келгем.
Қара кайчымды ойто бер» —
Байым-Сур жараш абакай
Онойдо каруузын айдала,
Жаан омок каткырып ийди,
Жараш чырайы жарана берди...
Онон ары үч наҗы
Ойто кайра элес эттилер.
Азыйдагы одузына једип келзе,
Одуда оды бчпөгөн эмтир,
Ағдар эди собогон эмтир.
Айылына келген сонғында
Аштаган бойлоры тойо ажанды,
Арыган бойлоры амырады.
Бу тужунда Бачыкай-Қара
Бойының жүрүмин куучындады.
«Мен сениң адағның
Кичү карындажы болгом.
Каандар истеп өлтүрерге једерде,
Қачып жүрүп күн көргөм.
Ак-Бөкө акамнағ
Қарыган чағында уул бүдерде
Јүрегим мениң ойто туулган,
Јүзиме күн чалыгандый болгон!
Эмди бис экү —
Олзө — сөбк жағыс јерде јадар,
Оссө — жүрүм бир јерде бдөр!» —
Онойдо карындаштар танышты,
Онон ары атанып көндүктилер.
Ак-боро атка минген
Ак-Бөкө адазының јерин көстөп,
Чертки салып ағдайтан
Череттү тогус тайганы көстөди,
Айа тартып ағдайтан
Алтан өзбгине ууланды.
Ат үстүне шатра ойноп,
Эриниле сыбыскы тартып,
Эргегиле шоор ойноп,
Түнге, түшке жүрүп ийдилер.
Канча күндер өткөндө,
Јери-јуртына једип келдилер.
Алтан алты толукту
Ак өргөни тургустылар.
Аттар буулайтан алты үйелү

Қүлер чакы қададылар,
Азыйдагы адазының айылына
Таштап барган ағдар эди
Урелген јок, бүдүн туру.
Айылда салган оды
Очкөн јок, чокту јадыры.
Қара жағыс қарыган энези,
Ак-Баш әмеген јок әмтир.
Олгөнинен бейин ой өткөни
Бежинчы жылга бараады деп
Айылдаш јатқан улустар айдышты.
Ол күннен ала Қозын-Эркеш
Јокту Ак-Бөкөнің жағыс уулы
Амыр-әнчү јуртай берди.
Қылайар мистү үлдү тудунып,
Қыйғылу јуу јерине кирбейт.
Қурч азузын кажайтып,
Улуп, бөрү јерине баспайт.
Оскө јерди барып јуулабайт,
Бойының јерине өштү кийдирбейт.
Онойдо амыр јуртады,
Сүүнчилү јырғады.
Ол орто чөрчөгим божоды.

КОЗУЙКЕ

Эне Алтайдын өмчегиндий
Эки тайга туруп жадат.
Эт эргектер бириккендий
Эки каан журтап жадат.
Эки тайганын ортозында
Эки кааннын малы, жоны
Эптү, жакшы эр-жакшына
Жадып жадар эмди болды.
Кара тайганын төзинде
Караты-каан журтаптыр.
Ак тайганын эдегинде
Ак-каан жадыптыр.
Буурайганча жаткылаптыр.
Бурулажып жамандашпайтыр.
Карыганча журтагылаптыр,
Кара санаалу жуулашпайтыр.
Амадузын бириктирип,
Агдап-куштап кожо жүрет.
Аракы-чегенин ичижип,
Айрылышпас нажы болот.

* * *

Бир тушта ол Алтайда
Тандакталып тан адарда,
Күрееленип күн чыгарда,
Эки нажы—эки каан
Агдап кожо атангылаган.
Эки тайганын аркаларын
Эки күннег көргилеп,

Эш-неме таппадылар.
Канча кырлаг арттарын
Канча такып ашкылайт,
Карарар неме атпадылар.
Эки башка жортуп жүрет,
Эш-неме таппай турат.
Эки каан алан кайкап,
Эрикчилдү жүргүледи.
Анча-мынча жүрүп жүре,
Ак-каан көрүп турза,
Какпактый кар кайанын
Эмеш алты жанында
Кара-күрен мыйгактын
Тас колтыгы иле көрүнөт.
Ай карагай саадагын эмди
Ак-каан чупча сокты,
Анга-кушка жаспай тийер
Алтын кастак огын салды.
Жарым кулаш кындагын
Жаак бойго жаба тутты.
Адардын ла кажы жанында
Аң тижизи кара мыйгак
Кижичилеп эрмектенет:
«Агдап неме таппай салып,
Ачуунда мени адып,
Курсагыңды тойдырарга ба?
Курантыңды жеткилдеерге бе?
Эмчек сүдим саамчып жүрүп,
Эрке чаапты карынданып,
Эн Алтайыңа аң кожорго
Мен эмди жеткен эдим.
Эрке-Тана абакайың
Мен чилеп ок айы-күни
Жедип келген жүрүп жат,
Эмчек сүди саамчып калган,
Эрке уулын сакып жат!»
Оны угуп, Ак-каан
Алан кайкап турала,
Анган-куштан жаспас огын
Ажыра шыкап ычкынды.
Айылын көстөп желип ийди.
Жол ортозын өдүп келзе,
Жон жакага жууктап келзе,
Караты-каан нөкбөри
Мында база куру жүрди.
Эки нажы тушташкылайт.
Кару сөзүн угужат,
Кайкал сөзүн айдыжат.

Караты-кааннын жоругу
База калас, темей болды.
Кайкал деген куучыны
Жангыс айлу эмди болды.
Ого мыйгак база туштаптыр,
Онойдо ок айткан эмтир.
Айтканынын жангыс башказы:
Караты-кааннын абакайы
Карындаган балазы
Кереги жок бала болды.
Эки каан кайкажып,
Эрмек-сүмезин угушкылап,
Эки бойы жөн эттилер:
«Алтайдын аңы көспөктөп»
Айтканы чын болгожун,
Эки баланы эр жажына
Эш эдип журтаттырар.*
Жамандажып айдышпас
Жажына нак куда болор.
Жаак бойго тажышпас
Жакшы нажы улус болор» — деп,
Акту сөслө чертеништилер,
Коштоныжып желип ийдилер.
Анча-мынча болбогондо,
Ат үдези жеткелекте,
Ак-кааннын журтына
Карузышкан каандар
Жедип келген турдылар.
Ат чакыга жедип, экү
Жарыш кептү түштилер.
Ак өргөгө киргелекте,
Айыл ичинде үн уктылар.
Баатыр уул чыгып калтыр,
Багыру үни жарып калтыр.
Оны угуп, эки нажы
Омок эмди көрүшкилейт.
Оны жокко сүүнгилейт.
Каалгалу кара эжикти
Кайра салып, ачкылайт,
Тектиргелү темир бозогону
Тенг баскылап алтагылайт.
Ак өргөнүн ичинде
Айыл бойдын эпшиде**
Эрке-Тана абакайдын
Сол карында эр бала

* Көспөктөп — ажындыра билин.

** Эпши — айыл ичинин үй улустун жарымы.

Эмчек сүдин эмген жадат.
Эки нажы—эки каан
Эмди болзо экилези
Күмүш болуп жарыдылар,
Күлүмзиреп каткырдылар.
Эки бойун көрүшкилейт,
Эк-жаак окшошкылайт.
Эрке-Тана абакай
Эмчек баланы уйуктадала,
Алтын столун жылдырат,
Алама-шикир аш салат,
Эки каанды күндүлейт.
Жаш баланы ойгоспошко
Жарым үнле эрмектежет.
Жаан табыш эткилебей,
Жангыс тажуур аш ичкилейт.
Узак олут этпедилер,
Караты-кааннын айылына
Барар дежип жөптөштилер.
Тутканча да болгон жок,
Туруп айылдан чыктылар.
Аттарына эмди омок минип,
Атандылар нажылар.
Караты-кааннын журтына
Ары болуп желдилер.
Эзин соккон кеберлү
Эки баатыр барып жадат.
Одорлу жерге ат откорбой,
Жажанду жерге жаткылабай,
Кара тайга колтыгына
Жедип келген турдылар.
Караты-кааннын журтына
Жууктап келген жүрдилер.
Анча-мынча болголокто,
Ат чакыга жеткилейт.
Эки нажы эмди болзо,
Ээр каштан тайангылап,
Мендей-шиндей түшкилейт.
Эки атты буулагалакта,
Эжик ачып киргелекте,
Эмчек бала эмди база
Ыйлаганы жарт угулды.
Кайа болгон кара өргөзинин
Каалгалу кара эжигин
Кайра салып ачтылар.
Артулаган* алтын бозогону

* Артулаган — арт ошкоч.

Тен алтагылап кирдилер.
Айыл төри эши жанында
Қол кабайда жайканып,
Қан качары* кызарып,
Балтыр кежик бала жадат.
Алтын-Сырга најыларга
Кереги жок деп айдып турат.
Эки најы—эки каан
Аннын чокум көспөктөгөн
Сөзин эмди эс алынып,
Алаң-телен кайкажып,
Эмди болзо эки бойы
Эркетендү сүүнижет,
Эптү-жөптү эрмектежет.
«Ас ла салза, алты күннен
Албаты-жонды жуур,
Эки балага ат ададар,
Эптү-жөптү куда эдер.
Тууга тендей эт туураар.
Талайга тендеп аш эдер.
Эки баланы алыштырып,
Олор ортодо той эдер» — деп
Эптү-жөптү эрмектештилер.
Узун куучын айдышпай,
Узак олут этпедилер.
Эзендежип, жакшылажып,
Эки башка айрылдылар.
Ак-каан эмди болзо
Эрке-Тана абакайына
Жедип келген, оног ого
Эрмек-жөптин бүткенин
Мендей-шиндей айдала,
Албаты-жонына жар эдет:
«Бала жокто бала бүтти,
Баатыр кептү уул чыкты.
Анын адын адаар деп,
Албатымды жууп турум.³⁷
Аксак-тойдык дешпегер,
Жокту-жойу дешпегер,
Текши бейин жуулыгар.
Жииттери таң атту,
Қарыгандар чанакту,
Ат жокторы жойу,
Көс жокторы жедектү,
Алты күнди өткүрбей,
Ак өргөнин жанына

* Качар — жаак.

Туагы жок жуулыгар.
Тууга тендей эт болор,
Талайга тендей аракы болор.
Балтыр кежик балама
Жараш атты адагандар,
Жазымы жок сыйладар.
Жаман атты адагандар
Жаактарына тажыдар».
Алып тудар бөкөлөрин,
Мал башкарар жаандарын
Қату-калап жакып турат.
Буура болгон семистерди
Бүктей тартып сойдырат.
Булут болгон казылуларды,
Бүлкүй тудуп сойдырат.
Тууга түней эт болды,
Сууга түней аш этти.
Тергү-тегү* бүткенде,
Эки најы—эки каан
Экилези эли-жонын
Бирге жанғыс жууды.
Балтыр кежик балдарды
Жанғыс эдерге экелди.
Алты конок өткөндө,
Албаты-жон кара жыштый,
Ат тыныжы куу тумандый,
Жуулып келген мында болды.
Эки эне эки баланы
Кучактанып, иле жерге.
Жергележе отурдылар.
Эки жандап кожончылар
Қоо кожон кожондодылар.
Қанча түмен комысчылар,
Сыр ойында турдылар.
Жуулган калык жырады,
Жууган этти жигиледи.
Эки најы — эки каан
Эли-жонын аралагылап,
Экү коштой жоргуп жүрет,
Эрмек-сөзин айтқылайт:
«Эки балага жакшызынан
Эптү жараш ат адагадый
Эли-жоныбыстан кем чыгар?
Жараш атты айдып берзе,
Жазымы жок сый алар.

* Тергү-тегү — белетениш.

Шоодып жаман адагандар
Жаагын жара тажыдар»
Оны угуп, албатыдан
Онду атты адагадый
Кижичыкпай турар болды.
Анча-мынча болгондо,
Жагы жүске једе берген,
Жаагына чырыш түже берген,
Карыыр жажы једип калган,
Катан-сөбги божоп калган,
Аксагал апшыйак чыгып келди,
Агаш тайагы чыкырт этти,
Анча-мынча туруп јада,
Акту сөзин айда салды:
«Баатыр кежик эр бала
Ак-каанның уулы эди,
Эрке-Тана энези эди.
Жарындуга туттырбас,
Жаактуга айттырбас,
Күчи омок баатыр болзын,
Тили эптү чечен болзын.
Онын элде жүрер ады
Көзүйке деп жарлалзын».
Апшыйактын айткан сөзи
Албаты-јонго жарады.
Эки наји—эки каан
База да оны жараттылар,
Баалу сыйды апшыйакка
Берзин дежип жакардылар.
База анча-мынча болбогондо,
Јуулган јонның ортозынан
Эк-јаагы капылдаган,
Эди-каны кадып калган,
Отурганда, туруп болбос,
База берзе, базып болбос.
Эки кејеге шымайган,
Эки чыткыды кажайган
Эмеген чыга базып келди,
Эптеп сөзин айда салды:
«Эки каанның сурагына
Кару берерге не коркыыр?
Эптү жараш ат берерге
Калыктаң неге кемзинер?
Балтыр кежик кыс бала
Карты-каанның балазы,
Алтын-Сырга энези.
Албатыда жүрер ады
Байан деп атту болзын».

Бу да атты албаты-јон
Буурзап жакшы жаратты.
Эки наји — эки каан
Карыганакты сыйлатты.
Эмди болзо, эки каан
Эки абакайга једип келди.
Эки баланы бир кабайга
Эптеп жазап уйуктатты.
Куда-кууй тыгый берди,
Кулун эдин амзай берди.
Кожон-коот чөйүле берди,
Коројоннон* иче берди.
Жаман ийттин куйругу
Чычайганча семирди.
Жаман кижичы эзирип,
Жатыргыза чалчый берди.
Канча күнге чыгара
Кара этти түгезип болбос,
Ачу аракы учына чыкпас,
Јыргал ойын болуп турды.
Анча-мынча болгондо,
Атту улус жарыш этти.
Албаты-јон жуулган јерде
Эки каан кожо турды.
Ойын-јыргал көндүккенде,
Оны јок јаан јеткер болды.
Ак-каанның ак-борозы
Атыйлана туйлайла,
Ак-каанды таштап ийди,
Ак-каанның төбөзи
Ташка тийип ойылды.
Ого-бого јеткелекте,
Акту бойы өлө берди.
Јыргап турган калык-јон
Јылым кайадый тура берди,
Ак-каанның өлгөнине
Ачу тынып үшкүрди.
Кунукчыл сагышка алдырып,
Ак-каанды жуудылар.
Той-јыргалды токтодып,
Айылы-јуртына јандылар.
Эрке-Тана көөркий
Эмди өскүс јада калды.
Эмчек уулы Көзүйкеле
Ый-сыгытта отуруп калды.
Карты-каан эмди болзо,

* Коројон — аракы.

Карызыла терин арчып,
Камчызыла жонна жагып,
Кату сөзин айдып турат:
«Кару баламды берер болуп,
Кату сөзибис алышканыс,
Калын-каа жишкенин,
Эмди көрүп турганда,
Эрке-Тана абакай болзо,
Көзүйке деп уулыла кожо
Орб чыкпас болуп калып,
Оскүс-жабыс артып калды.
Журтта калган тул кадыт
Ондоп баштап Көзүйкени
Эр жегирип болбос болды.
Козуйке деп өскүс уул
Көрүп болбос баштак болуп,
Ан кеберлү өзөр туру.
Кара жагыс кызымды,
Кару жараш Байанды
Ан кеберлү Көзүйкеле
Журтадып артырып болбозым.
Бу быjarлу журттан эмди
Ырап кедип* барадым.
Аркада малыгар айдагар,
Алкы жөжөгөр шыйдыгар,
Атанып мынан ыраалдар».
Ол бойынча Караты-каан
Казыр кебин тартынып,
Коозолу журтын кодорып,
Жезелү журтын жемирип,
Канча түмен тайга ажып,
Камык түрген талай кечип,
Эли-жонун айдап алып,
Эжин, кызын кожо алып,
Көчүп ырап жүре берди.
Кайра көрүп, түкүрет,
Ичкеери көрүп, каткырат.

* * *

Анча-мынча ой өткөндө,
Ак-кааннын уулы эмди
Элчип-телчип база берди,
Эмчек сүдин таштап ийди.
База эмеш ой өдөрдө,
Балтыр кезик Көзүйке

* Кедип — жүрүп.

Бала ойынга кире берди.
Онон эмеш ой өдөрдө,
Онду анчы боло берди.
Чагал агашты жара тартып,
Чана эдип кийип алат.
Жоон агашты бүктөй тудуп,
Жаа эдип, андап жүрөт.
Арка, меести керип жүрөт,
Агнап, куштан адып турат.
Ак талайга кармак салып,
Амтанду балык тудуп алат.
Эрке-Тана энезин эмди
Көзүйке бойы азырап жүрөт.
Жаш та болзо, жаан кептү
Аш-курсагын таап алат.
Жанып келзе, жаш балдарла
Кажык ойноп ол жүрөт.
База бирде Көзүйке бала
Жаш балдарла кажык ойноп,
Кажыктарын ойноп алат,
Олорды ачындырып турат.
Ол балдардын бирүзи
Ого удур айда салды:
«Баатыр күчтү уул болзон,
Байан катын алып албай,
Балдардын кажыгын блаап,
Бисле неге берижедин?».
Онын сонгында балдар ого
Шоотконду каткырыжат,
Оны жок жаман айткылайт.
Көзүйке оны кайкап угуп,
Көдүрө кажыгын ойто берет.
Уүрө-желе балдарыла
Өбн-бөкөн чыгарбады.
Онон бойы бура согуп,
Айылы жаар жүгүрди.
Ак өргөнүн алтын эжик
Ача тартып, кирип келзе,
Эрке-Тана энези дезе
Аскан казанын чыгарып алган,
Аарчызын кырып отурат.
Оны көргөн Көзүйке бала
Энезинен аарчы сурайт.
Эрке-Тана энези эмди
Изү аарчыны аякка салып,
Эрке уулына берип турат.
Көзүйке аякты аларынан

Бозокойдон* мойноп ийет.
«Изү аарчыны колло бербей,
Ур** аякка не бередигер?
Аякка салган аарчынын
Амтаны да чыга берер».
Уулынын сөзине улуркап,
Энези аяктаган аарчыны
Ууштап алып, уулына
Эркеледип берип турат.
Көзүйке эмди түрген-түкей
Энезинин эки колын
Изү аарчыга жаба тудат.
«Байан деген не кыс болгон?» —
Энезинен сурап турат.
Эрке-Тана абакайдын
Эки колы быжа берет.
Көзүйкенин сурагына
Каруу берер сөзүн айдат.
Бала бойы Көзүйке
Энезинин колын божотты,
Байан деген не кыс болгон,
Лаптап жазап сурап турды.
«Балдар мени шооткылап,
Бастыразы каткырыжат.
Байан катын бар дежи
Бастыразы айдышкылайт.
Андый кижин бар болзо,
Айтпай, неге жажырадыгар?
Онын барган жерин меге
Неге айтпай туругар?»
Эрик жокто Эрке-Тана
Эрке уулдын сурагына
Каруу берип айдып турат:
«Кемирчек сөбгүн каткалакта,
Келер жажын жеткелекте,
Алар кижин бар болгонын
Айтпай сеге мен жүргеним.
Адаг сенин тирү тушта
Агдап-куштап кожо жүрер,
Айрылышпас нажылу болгон.
Онын ады Караты-каан,
Ол бисле айылдаш болгон.
Энеден сен чыгар тушта,
Эт-карынды бирге жарып,
Эмчек сүдин жангыс эмип,

* Бозокой — сырагай
** Ур — урдан эткен.

Киндигин болзо, бирге кескен,
Кирин болзо, бирге јунган
Байан деп атту бала чыккан.
Ол балала слер өкүни
Эленчекке бириктирер деп
Караты-каан ла Ак-каан
Куда-кубайды эдип салган,
Карын-карта јиижип салган.
Ол јыргалду той тужунда
Јеткер болуп, сенин адаг
Аттаг ажып, мойыны сыннала,
Ойто јанбас өлүп калган.
Караты-каан сенин кайынын
Оскүс-јабыс бис өкүни
Базынганду јаман айдып,
Балазын алып, кача берди.
Кажы јерди көстөгөнин,
Калак, балам, билбес турум».
Оны уккан Көзүйке эмди
Отурага энчикпеди.
Отуруп болбой, энезинен
Оног ары сурап турды:
«Албатыда атту болзом,
Арказына минер адым кайда?
Кижин ортодо јуртту болзом,
Кийип жүрер тоным кайда?»
Эрке-Тана энези эмди
Эрик жокто айдып турды:
«Сенин минер адынды,
Сенин кийер кийиминди
Айдып берер күчим јок,
Алкап берер сөзим јок.
Албаты-јоннын јаказында,
Ак малдын куйузында
Карыыр-јажы једе берген,
Кажык-сөбги божой берген,
Куу чылап баш кажайган,
Курут чылап тиш саргарган.
Сенин адыг адап берген
Седен күчтү кижин бар,
Арка-јоннын арказы
Аксагал өбөгөн бар эди.
Оног барып сурап уксан,
Онду сөзүн айдар болор».
Оног бойы өрө туруп,
Эки тажуур аракыны
Эрке уулына алып берет.
Эттен туурап кайнадала,

Эптеп койынына сугуп берет.
Эрлү бütкөн Көзүйке
Энезиле эзендешти.
«Эрикпестү болзын» — дейле,
Чыгып алып жүрүп ийди.
Арка-жонды аралап,
Акту бойы Көзүйке эмди
Карамтыгып, уйку жоктон,
Кара жойу базып ийди.
Айлык жерди бир күндүкке
Арыбастан өдүп турды.
Жылдык жерди бир айлыкка
Жылгыр базып өдүп жүрди.
Анча-мынча барып жадала,
Аксагалдын журтына
Једип келген мында турды.
Алынчыкту агаш айылга
Аланзу жок кирип келди.
Эжик табыжын угуп алып,
Эригип јаткан Аксагал
От аяктан туруп чыгып,
Кирген уулла јакшылашты.
Бала кептү Көзүйке эмди
От аягына табыланып
Отура түжүп, таңкы асты.
Табыш-талын сураштылар,
Танышкылап, эрмектештилер.
Көзи јетпес Аксагал
Көзүйкени танып ийди.
Көрөр, угар јеткелекте,
Көнү* сөзин айдып турды:
«Көзи отту, көкси ойлу
Көзүйке деп бала болзон,
Не суракту келген эдинг.
Не јорукка жүрген эдинг?
Улу сөстө уят жок,
Ууры этсе, быян жок».
Оны угуп, Көзүйке эмди
Удуры сөзин айдып турат:
«Энеден чыккан јаш балага
Эрке атты адаганыгар.
Оскүс-јабыс каларымда,
Эрке таадам болгоныгар». —
Эки тажуур аракыны
Эпчил колыла алып турат.
Экилезин Аксагалга

* Көнү — чике.

Экелип колына туттурат.
Онон бойы амадаган
Керегин онон сурап турат.
Аамайтый берген Аксагал
Акту сөзин айдып турат.
«Энеден сен чыгар күнде
Ээрлү адын јагыс чыккан.
Эди-каны тыгып, сениле
Кожо өзүп жүрүп јаткан.
Калык ортого минип жүрер,
Кандый* конгур ат болор.
Канча түмен катанчылар
Канжаада жүрген болор.
Аргымак аттын турлузы
Ак тайганын кырында.
Сени сакып турганы
Сегис јылдан ажа берди.
Оны тудуп алар болзон,
Онду нөкөр ол болор». —
Оны уккан Көзүйке эмди
Отура ичи сүүнди.
Аксагалды кучактанып,
Акту күүниле окшоп ийди.
Аксагалла јакшылажып,
Айылдан чыгып базып ийди.
Эрке-Тана энезине
Једерге мендеп басты.
Ажуларда амырабай,
Ажып жүрет Көзүйке.
Кечүлерди кемирүлебей,
Кечип турды Көзүйке.
Аштаганын билбей жүрет,
Арыганын сеспей турат.
Анча-мынча базып жүрди,
Айылы-јуртына једип келди.
Эрке-Тана энезине
Эрмек-сөзин айдып берет.
Эрјене адын тударына
Эрлү бойы тергенет.
Алтан кулаш ак армакчы
Ач белине орой согот.
Түп эдегин эмди болзо,
Түре тудуп кыстанат.
Алын эдегин эмди болзо,
Айра тартып, кыстанат.
Айылы-јуртынан чыга базып,

*Кандый — кан ошкош кызыл.

Ак тайганын эмди кырын
Көстөп алып жүрүп ийет.
Анча-мынча болгон соңында,
Ак тайганын кырына
Көс жумала, көргөлөктө,
Чыгып барган жүрет.
Кышка, жайга бүри түшпес,
Конгур куштар үн серибес
Темир теректин төзінде
Алтын чылбыр сүүретеген,
Көб куйак бөктөргөлөгөн
Кандый конгур ат ондо
Шабыланып туруп жадат.
Оны көргөн эр Көзүйке
Ак армакчы чалмай тутты.
Ак айастан чийе жагып,
Ат мойнына таштап ийер.
Кандый конгур каткырып,
Кижиги тилиле айдып турат:
«Ат тударга амадаган
Алып бойунг кем эдинг?
Азырап салган аданг кем?
Эмискен сенин энең кем?»
Оны уккан Көзүйке
Ойто армакчызын түрө тудат.
Аттын берген сурагына
Каруу сөзүн айда салат:
«Азыраган менин адам
Ак-боро атту Ак-каан.
Эмискен менин энем
Эрке-Тана эмеген болор.
Жорук жүрөп адым жокто,
Жардыма кийер тоным жокто,
Ат көрүнип келерде,
Тудуп аларга санандым».
Оны уккан кандый конгур
Окуранып киштеп ийет,
Ого удурга желип келет.
«Ак армакчыла чалмадап,
Арка мойным ойкөтпө.
Кызыл эттен болгожун,
Кожо жарылып чыкканык.
Киндик тамыр болгожун,
Жагыс күнде үскеник.
Түште болзо, койлогон
Түндө болзо, нөкөриң
Мен болорум, Көзүйке».

Кызыл колло тудуп ал» — деп
Кандый конгур айдала,
Кыл армакчыны туура таштап,
Көзүйкеге бажын сунат.
Оскүс-жабыс Көзүйке
Көстиңг жажы мөлтирөп,
Көгүс бойы сүүнип,
Алтын чылбырдан ала койот,
Ат бажынан тудуп окшойт.
Жал куйругун жайга тудат,
Жараш түгүн сыймап турат.
Эр бүдүштү Көзүйке
Эрженезин жедингенче,
Айылы-журтын көстөп алып,
Эмди бойы жанып ийет.
Эрлү бүткөн Көзүйке
Эмди айылына жанып келзе,
Алтан жети алыптар
Алты чанак коштоп алган,
Көб куйак экелиптир.
Ат чакыга жеткелекте,
Сөс блаажып айдыштылар:
«Эттен жарылып чыгарында,
Эр киндигин кезилерде,
Кожо бүткөн куйагын,
Көрнөбө болот жепселиң.
Ак тайганын колтугында
Алып күчинг жеткенче
Жаткан эди» — дештилер.
Эрлү бүткөн Көзүйке
Эмди болзо онон артык
Сүүнгелекке сүүнди,
Ырыстангалакка ырыстанды.
Күмүш үйгөн алып турат,
Кандый конгурга сугуп ийет.
Көбөн жалаң токум алат,
Ат арказына таштап турат.
Айга-күнге жалтыраган
Арташ ээрин ажыра салат.
Эр жажына үзүлбөс
Эки колон тартып турат.
Алтан чакка артабас
Алтан колон тартып ийет.
Алып-күлүк тудатан
Алмар-шалмар кийип турат.
Кезер-кемик тудатан
Кемжик тонын кийип турат.
Адын болзо, ээртеп алды,

Алып болзо, кийинип алды.
Адына онон минип алат,
Ары-бери жортуп көрөт.
Суу жакалай жортуп жүрөт,
Суу кужынан өлтүрүп турат.
Туу кырыла жортуп келет,
Туу алудан кырып алат.
Ак-кийикти болгожын,
Ак мешкедий семизинен,
Кара кишти болгожын,
Кара сурын талдап алып,
Адып жаспай алып жүрөт.
Анча-мынча андап жүрүп,
Арчымагын толтырып алат.
Алты күнге түшпөй жүрүп,
Айылына эмди жанып келет.
Алу тапкан уулын көрүп,
Эрке-Тана энези эмди,
Эк-жаагын сыймай алып,
Эрке уулын мактап айдат:
«Эрке уулым, Көзүйкем, сен
Эрте тушта адан сенин
Андап-куштап жанганда,
Аң жакшызын сен кирези
Талдап адып экелетен эди.
Очкөн одыбыс камынган туру,
Өлгөн бойыбыс тынданган туру».
Эрке уулын Көзүйкени
Эрке-Тана сактап турат.
Экелген алу анын
Айылына экелерге эмди
Алып-күлүктөргө бербей туруп,
Бойы алып кире берет.
Алтан бутту алтын столды
Алып чыгып тургузат.
Алама-шикир ажын эмди
Амтандузынан талдап салат.
Азий тушта Ак-кааннын
Айылга жанза, ичетен
Ак тажуурда аракызын
Алып, уулына тургузып берет.
Арып чылаган Көзүйке эмди
Адын соодып салала,
Айылына кире базып,
Алтын столдон аш ичип,
Амырап энчү жада берди.
Арыган күчин амырадып,
Алты күнге уйуктады.

Жетинчи күн жарыырда,
Жеринен туруп, өстөди.
Жүзүн-колын жунуп алат,
Жүзүн курсактан ажанат.
Анча-мынча отурганда,
Эркетендү энезине эмди
Амадулу сөзүн айдат:
«Кару бүткөн кайран энем,
Карыгып жаман сананбагар.
Амаду сөзимди угыгар,
Алкыжыгар меге беригер.
Кара сагышту Караты-каан
Оскүс-жабыс бис экүни
Өлгөнгө бодоп базынган.
Оны некеп барар турум,
Байан эжимди алар турум.
Ас ла салза, алты жылда,
Айылыма ойто жанарым.
Жорук бажы удай берзе,
Тогус жылдан өтпөзим».
Эрке-Тана эмди болзо,
Эриндери тартылыжып,
Эки көстөн жаш төгүлүп,
Эрке уулына айдып турат:
«Караты-каан кайынын сенин
Кара санаалу кижиге эди.
Кара бажынды базар туру,
Кайран бойун өлөр турун.
Оны барып некегенче,
Амыранып айылга жат.
Албаты-жондо алар бала
Жагыс Байан болгон эмес.
Жыш ортодон аң чыгар,
Жон ортодон бала чыгар.
Калак-кокый, барба, балам,
Бозоккой сени божотпозым».
Эрке-Тана эмди болзо,
Эки көстөн жаш төгүлгөн,
Эки алакан чабынган,
Эзеп, жайнап отура берет.
Эрлү бүткөн Көзүйке
Эр-санаазы жангаксыбас,
Эт-жүреги токунабас,
Энезинин жайнаганын
Угар салымы жок болды.
Каалгалу кара эжикти
Кайра салып, айылдан чыкты.
Алып-күлүктөрүн алдырып,

Jon башкарган жаандарын
Текшиледе жууп алып,
Тен жакылта берип турат:
«Узун куйрук суй салып,
Бөрү кирзе, өлтүригер,
Узун жыда тудунып алып,
Жуу кирзе, жуулажыгар,
Эргектүге жендирбегер,
Эриндүгө айттырбагар.
Базынып келгенге бакпагар,
Бар күчигерле тартыжыгар.
Керде-марда жендирзегер,
Карыган энемди таштабагар.
Оштүний бажы каныкса да,
Олгон сөөгөр алтап барзын.
Амадулу жоругыма
Атанып мен барып жадым.
Алкыш болзын, албаты-жоным,
Айыл-журтыгарга таркагар».
Оног бойы ат чакыга
Күмүш үйгенин эмди согот.
Кандый конгур кажы жерде
Угуп ийген, желип келет.
Ээр-токумын салып турат,
Эрей-терей колонг тартат.
Канча түмен жуу-жепселин
Карчий-терчий бөктөрип ийет.
Ойто айылга кире конуп,
Канча түмен катанчызын
Катай-тетей кийип турат.
Кара болот үлдүзүн
Жарын бойго салып ийет.
Ай-карагай саадагын
Сырт бойго кийип ийет.
Түрмеделдү кайыш камчы
Кары бойго жылдырат.
Жалан болгон алаканын
Жайа тудуп энезине сунды.
Же Эрке-Тана энези
Эки көстин жажын болзо,
Көл кеберлү төгүп турат.
Жайну сөзүн эмди айдып,
Жаш өткүрө кожондоп турат:
«Көзүйке, эрке Көзүйим!
Көзиме чечек Көзүйим!
Ат ла өтпөс аралдан,
Айу чыгар, кайдатан?»

Мөндүр өтпөс ол жыштан
Бөрү чыгар, кайдатан?
О, Көзүйим, Көзүйим!
Көзимниг оды Көзүйим!
Жылан жылып өтпөйтөн
Жыш ла болор, кайдарын?
Чымыл учуп өтпөйтөн
Кара жыш болор, кайдарын?
Көзүйим, мениг Көзүйим!
Көксимниг каны Көзүйим!
Ажузы жок тайганы
Сен канайып ажарын?
Кечүзи жок талайды
Сен канайып кечерин?
О, Көзүйим, Көзүйим!
Эрке балам, Көзүйим!
Казыр калап каандар,
Кара жагыс болорын
Кармай алзаң, кулагын,
Кайа көрзөн, көлөткөн!
Кара жагыс, Көзүйим!
Кайран балам, Көзүйим!
Калжуларла тартыжып,
Кайран балам, өлөрин.
Карыксынган мен бойым
Ал сагыштан өлөрим.
О, жайнайын, Көзүйим!»
Көстин жажын өткүрө
Кожондоп айткан энезинин
Жайнаганын Көзүйке
Угар кирези жок болды.
Учында энезине бойы
Каруу эдип кожондоды:
«Ой, энейим, энейим!
Эркелеген энейим!
Аралдан айу чыкса да,
Ок-саадагым бар эмей!
Жыштан бөрү чыкса да,
Мөңкүлү огым бар эмей!
Ой, энейим, энейим,
Ончозын кыра адарым.
Жылан өтпөс жыш болзо,
Жуучыл огым бар эмей!
Чымыл өтпөс жыш болзо,
Канду кастак бар эмей!
Ой, энейим, энейим,
Жол чыгара адарым!
Ажузы жок жер болзо,

Адым кайткан, энейим?
Кечүзи жок суу болзо,
Конгур кайткан, энейим?
Ой, энейим, энейим,
Оны да болзо өдөрим!
Казыр жаман каан болзо,
Эр эргегим менинг кайда?
Калап күчтү эр болзо,
Эр бүткен күчим кайда?
Ой, энейим, өнейим,
Олордон мен коркыбайдым».
Эр ле бүткен Көзүйке
Эт жүреги жымжабады.
Эки колын энезине
Суна тудуп, эзендешип алды.
Ээк жаактан ала койот,
Эрининен окшоп ийет.
Оног айылдан чыга конуп,
Албаты-жоныла эзендежет.
Кандый конгур адына
Чой үзенгине чөйбө тееп,
Бир темдене минип ийет.
Ат тискинин теңдей тудат,
Ары болуп желе берет.
Айланайын Эрке-Тана
Көстинг жажын көл төгүп,
Артып калат айылына.
Алып күчтү Көзүйке эмди
Жер Алтайын өдүп жүрет.
Кускун учпас куба чөлди
Куйун кептү өдүп турат.
Сангыскан учпас сары жикти
Салкын кептү өдүп турат.
Эрjene болгон кандый конгур
Жаш өлөңди жайа баспай,
Жараш жорго барып жадат.
Көк өлөңди көмө баспай,
Көнү жорго барып жадат.
Эрjeneде соодузы жок,
Эр Көзүйке үдези жок,
Канча талай кече берет,
Камык тайга ажа берет.
Ол барып жаткажын,
Алып-күлүк өдүп болбос
Аралдан айу чыгып келет.
Азу тижин кылайткан,
Алып үстүне уулана келет.
Оны көргөн Көзүйке бойы

Ок-саадагын чупча тартты.
Оштүдөн жанбас огын салып,
Олтүрө айуны адып ийет.
Калын түктү терезин
Кабыра тудуп сойуп алат.
Конгон жерге төжөк эдип
Төжөнөргө бөктөрип алат.
Оног ары эр Көзүйке
Көнү жорук желип ийет.
Анча-мынча барып жатса,
Жыраа бүрү бириккен
Жыштан бөрү чыгып келет.
Жеек тижин ырсайтып алып,
Жиір деп калып келет.
Айланайын Көзүйке уул
Ок-саадагын ушта согуп,
Мөнкүлү огын түрген салат.
Ачап-сыйап бөрүни ого
Ач белинен үзе адат.
Жерге конзо, жастык эдип
Жастанарга ач бөрүнинг
Жаш терезин сойуп алат.
Оног ары кандый конгур
Таспа кептү тартыла берет,
Татазындый чөйүлө берет.
Тепкен жерден теерменче
Таш кодорылып чачылат.
Анча-мынча барып жатса,
Жылан өтпөс жыш жадат.
Тынду неме өдүп болбос,
Чымыл өтпөс жыш жадат.
Оны көргөн Көзүйке эмди
Ачынбас бойы ачына берет,
Тарынбас бойы тарына берет.
«Кара-боро сагышту кайыным
Караты-каан бу жолыма
Канча түмөн буудак эдип,
Качып барган бу эмтир.
Болор болбос неме эдип,
Теп-тегиннен чаптык эдет».
Оног бойы ок-саадагын
Ушта тартып, огын салып,
Кара жышты өткүрө адып,
Карын да жалбак жол чыгарат.
Оног ары белең жолло
Аткан октый түрген кептү,
Айткан сөстөң чечен кептү,
Көнү жорук жүрүп ийет.

Анча-мынча болгондо,
Ажузы жок тайга турат,
Кечүзи жок талай жадат.
Сойок кара тайга бажы
Ак булутты бдб бертир.
Сары корон талай болзо,
Жаратгарын өртөп ийттир.
Эрлү бүткен Көзүйке
Эмди сүме бедирей берди.
Ары-бери жортуп жүре,
Аттан түжүп, оду салды.
Ары өткөн андарды
Адып алып, кайнадат.
Сунуп өткөн сыгындрды
Суксура адып, тиштеп турат.
Эрженелү конгур адын,
Ээр-үйгенин уштуп алып,
Алтын түгин сыймап турат,
Акту сөзин айдып турат:
«Эрженелү кандый конгур,
Түште болзо, канадым,
Түнде болзо, койлоом,
Бир сөзимди уккай бедин,
Бир айбымга баргай бедин?»
Энелерибистен айрылгаалы,
Эригер ойибис једе берет.
Эмди олордын су-кадыгын
Экилебиске билер керек.
Олорды барып көрүп кел.
Ойто бери түрген кел.
Сен келгенче, мен бого
Ажузы жок тайгада
Ажу бедиреп көрбөйүн,
Кечүзи жок талайдан
Кечү бедиреп алайын».
Эрженелү кандый конгур
Укканча да болбоды.
Ары болуп, шуургандый
Уча бербей канайтты.
Эр ле бойы Көзүйке эмди
Эттен, мүннен тойо ичет.
Ээр-токумын жайа таштайт,
Эди-канын токунадып,
Эмди жанар кожон салат.
Торсок комургай сындырып,
Тогузон айры шоорлойт.
* Күр-көксин кенгидип,
Күүлү жараш кожондойт.

Жайы-кыжы бүри түшпөс
Жажыл агаштар, жайканып,
Көзүйкенин кожонун
Тындап тура бергендий.
Түни-түжи үн серибес
Түмен куштар жуулыжып,
Көзүйкенин кожонун
Тындап тура бердилер.
Түмен куштар ортозынан
Тонкылдада каткырганча
Кара кускун учуп келди.
Көзүйкеге каралу каткырды.
«Кара кырлан ажып болбой,
Карыгып жаткан баатыр,
Кара сууны кечип болбой,
Комудап жаткан баатыр,
Кадыт сүрүп жүреле
Кара бажын жылытканда,
Кара каны төгүлгенде,
Карын макалу ичерим».
Маказыраган кускунды,
Ары болуп учкалакка,
Акту бойы Көзүйке
Коркок мойнын үзе адып,
Корон талайга чачып ийди.
База эмеш ой өткөндө,
База бир жеек куш келди.
Каркырада каактаган
Каргаа оны шоотты:
«Батаазына баатыр бол,
Бала чылап жатканыңды!
Байан жараш бала сеге
Барбазы да жарт туру.
Сары учук суудан сен
Сай бедиреп жадырың ба?
Кара кырлан төгөзөктө
Ажу бедиреп жадырың ба?
Торолоп өлзөң, челдегейим,
Торсугун жарып, жиликтегейим».
Каралу сөстү каргааны
Кара бажын жара адып,
Корон сууга чачып ийди.
Анча-мынча болгондо,
Шартылдада шайраган
Сагыскан жеек келди ок.
Карсылдада каткырынып,
Каралу сөзин айдып турат:
«Эрзип жүрген бүдүжинди,

Эреп болбос бойыңды!
Байан бала сенен качып,
Барганы да жолду туру.
Бого жадып өлө берген,
Челиң сойып жигей эдим.
Жуузы жоктон жуу табылды
Эди жоктон эт табылды».
Оны угуп, Көзүйке
Оны да өлтүрө адып ийди.
Сары корон талайга
Сагысканды чачып ийди.
Оноң бойы жыгырада
Кожон-коотту жада берди.
База көрзө, жуугында
Турна куш оның кожонгын
Бажын кекип тындап турды.
Оны көрүп, Көзүйке
Ого чүмдеп кожондоды:
«Турна ла кужы конгур куш,
Куркун төзи куначы,
Туруп келип кыйгырза,
Туу бажына жагыланар,
Уни жараш турна куш,
Бир столдон аш ичип,
Бирге нөкөр жүреелик.
Бир орынга нак жадып,
Бирге нажы жүреелик.
Арга-сүмени табышсан,
Айткан сөзим угушсан».
Оны уккан турна куш
Ай канадын жайа тудат,
Каруу сөзин айдып турат:
«Көзин отту, көксин канду
Кандый көөркий болотон?
Арып-чылап жадырың ба?
Арга-сүмени таппайдын ба?
Кандый сурак бар эди?
Капшагайыңга айдып бер.
Күч жеткенче болужайын.
Күүниңе жетсе барайын».
Айланайын Көзүйке эмди
Турна куштың канаттарын
Сыймай тудуп эркелейт.
«Сары корон талайдан
Кечү бедире» — деп ийет.
Турна деген конгур куш
Тургуза ла сууны төмөн
Кечү бедиреп уча берет.

База эмеш огургажын,
Кара булут алдыла
Кас ла теген конгур куш
Кайып барып жадар болды
Оны көргөн Көзүйке эмди
Оны мактап кожондоды:
«Кас ла теген конгур куш
Канады төзи чылабас куш,
Сууга ла жүрзе, суу жорго,
Суудан чыкса, сыр жорго.
Алтай төзин айланганда,
Ай канадын чылабас,
Жердин үстүн эбиргенде,
Күчин сенин арыбас,
Бир столдон аш ичип,
Бирге нажы болоолы.
Бир орынга уйуктап,
Бирге нөкөр болоолы.
Менин айдар сөзимди
Уккай бедин, кангур куш?
Менин айдар айбымды
Бүдүргей бедин, карындаш?»
Оны угуп, боро кас
Ай канадын жайа тудат.
Ары-бери талбандадып,
Каруу сөзин айдып турат:
«Эрлү бүткен Көзүйке
Эригер деп бодободым.
Эргек төзи күчтүде,
Эп таппазын билбедим.
Арга жокто, кунукканда,
Аргыжыма* болужарым.
Нөкөр жокто, эриккенде,
Айбыңды сенин угарым.
Кандый сурак бар эди?
Капшагайыңча айдып бер.
Кайдаар барар жорукты
Меге жартап көстөп бер».
Айланайын Көзүйке эмди
Аайы жок сүүне берди.
«Ажузы жок тайгадан
Ажу кайып таап бер.
Кечүзи жок талайдан
Кечү көрүп таап бер». —
Арт учында сурап турат,

* Аргыш — нажы, карындаш.

Агып турган талайдын
Жаказын брө ийе берет.
Онон бойы одузында
Одус жүзүн кожондойт.
Олдоп-солдоп темир шоор
Отура бойы тартып турат.
Анча-мынча отургажын,
Ажарыбас жанынаг
Болчок жараш боскара
Оду-турлуу жанында
Ак кайынга отура берет.
Килин кара жалтырайт,
Кижичилеп онон сурайт:
«Кажы алтайдан келген,
Кандый ададан бүткен?
Жорук жүрген кижичилеп болзо,
Жортуп барар жанду эди.
Азып жүрген кижичилеп болзо,
Албаты-жоннон сурагай эди.
Сары корон талайдан
Кечү таппай жадырын ба?
Кара каскак тайгадаг
Ажу таппай жадырын ба?»
Айланайын Көзүйке оны
Уга тура, көрүп таппайт,
Айдар каруузын эмди бойы
Кемге айдарын база билбейт.
Онон ажыктап отурза,
Он жанында кайында
Болчок кара куруттый
Боскара куш отурат.
Тосток көзи тостондойт,
Толгок бажы суртулдайт.
Айланайын Көзүйке
Аны да жаман көрбөди.
Аткыр* жаан кушка бодоп,
Акту күүниле эрмектешти.
«Жаткан жерим ырагалы
Жарым айдан ажа берди.
Азыраган адам өлгөнинең
База да көп суу ага берди.
Минген адым кандый конгур,
Менин адым Көзүйке болор.
Амадулу жорукка жүрүм,
Агаш-таштын катузыла
Эрик жокто жадырым.
Сен не куш болотонг,

* Аткаыр — жаан.

Жаткан жерин кайда эди». —
Анча-мынча эрмектенип,
Боскарадан сурап турды.
Куш жүзүни боскара
Каруузын айдат Көзүйкеге:
«Жемзеп жүрген жерим болзо,
Бу талайдын ол жанында.
Уйуктап жадар уйам болзо,
Таскыл тайга колтыгында.
Адым болзо, боскара,
Адам база боскара.
Жемзеп жүре, үн угала.
Жилбиркеп бого келдим». —
Онон бойы талбандада
От айагына учуп келди.
Боскара ла Көзүйке
Туу ла сайдый отургылап,
Солун-собур куучындарын
Эптү-жөптү куучындашты.
Ол куучында боскара
Солум сөсти айда салат:
«Бу тайганын ол жанында,
Куба чөлдин жаказында
Кара жорго атка минген
Караты-каан журтап жат.
Кара жагыс Байан кызын
Журтка берип тойлоп жат.
Сагысканак байдын уулы
Байанды алып чыгар күни
Жууктап келди!»
Оны уккан Көзүйке
Отурган жерден туруп чыкты.
Болчок кара боскарага
Онон до жуук базып келди.
«Андый кижини билер болзон,
Меге жаан нажы бол.
Канча чакка айрылышпас,
Үч үйеге үзүлүшпес,
Ангтыргалу нажы бол.
Быйанынды ундубазым,
Болужынды эзеерим.
Бир айбымды бүдүрүп,
Айтканымды угуп кел.
Бу талайды кечип,
Бу тайганы ажып,
Караты-кааннын журтында
Кандый кайкал бар анда.
Текши көрүп, ойто кел» — деп,

Боскараны айбылады.
Боскара да мойнободы.
Айткан сөс чеченидий,
Аткан ок түргенидий,
Сары корон талайды,
Таскыл кара тайганы
Ажыра учуп жүре берет.
Боскараны ийе берип,
Бойы сакып жада берет.
База эмеш ой өткөндө,
Шалырт эде боскара
Учуп келген отурат:
«Караты-каанның журтында
Кара албаты толо бертир,
Той тоозыны койултыр.
Эрген түште баланы
Чыгарар болор» — деп айтты.
Эрлү бүткен Көзүйкенин
Кара көскө кан чагылды.
Кара көстөн от чагылды.
Ары көрөт, ойто көрөт,
Адын сакып болбой турат.
Төмөн көрөт, өрө көрөт,
Элчилерин сакып энчикпейт,
Ары-бери بازیп турат,
Ал жүрегин энчүледет.
Анча-мынча болгондо,
Төмөртинен турна эмди.
Жүк арайдан жорголоп келди.
«Учарга канадым кыркылды,
Базарга жодом үзүлди.
Бу талайдан кечүни,
Бу тайгадан ажуны
Бозокойын таппадым» — деп
Комудалду айдала, бойы
Ого жадып өлө берди.
Устүртинен кас келди,
Узүктелип сөзүн айтты:
«Корон сары талайдан
Кечер сайлу* таппадым,
Каскак кара тайгадан
Ажар боочы таппадым». —
Тоозы ас сөзүн айдала,
Тонгон чылап өлө берди.
Айланайын Көзүйкенин
Ал-сагыжы катуланды.
Базып турза, базыт эмес,

* Сайлу — тайыс, сайлу кечу.

Отурганда, амыр эмес.
Таш жүреги тарылудый,
От жалаза, адылгадый,
Калырт-шулурт табыш болды.
Кандый конур jedип келди.
Оду жанын чапчып турат,
Онду сөзүн айдып турат:
«А-а, чаалтыра, карындажым,
Амадаган бистин жоругыбыс
Айдары жок кату өмтир.
Менин энем кунугып,
Темир терек төзінде
Кара жерди чапчырына
Төрт туйгагы элей бертир.
Сенин энен тизеленип,
Көстин жажын көл төгөргө
Эки көзи ортолой бертир.
Эки жаактан жаш арчырга
Эки алаканы ойыла бертир.
Одорлуда мал амыр туру,
Одулуда жон кадык жады.
Энелерди меке-сүмеле
Эмеш токунадып салдым».
Эрлү бүткен Көзүйке
Кату жүрек жымжабай,
Жанар күүни жок болды.
«Ат өлбөскө, алтын ба?
Эр өлбөскө, мөңкү бе?
Барар арга бар болзо,
Өлөринен не коркыр?
Жаман атка түшкенче,
Жарындажып өлөрим!
Шооттырып, уйалганча,
Канду да жууда өлөрим!»
Жалан болгон токумын
Жайа таштайт ат аркага.
Арташ болгон ээрин
Ээртеп турат адына.
Тогус жылга үзүлбес
Тогус колон тартып турат.
Одус жылга чирибес
Одус колон тартып турат.
Канча түмөн жепселдерин
Карчий-терчий бөктөрөт.
Төш куйагын төшкө салат,
Кат куйагын арта салат.
Кара кумдус бөрүгүн
Кулак төскө кептей кийет.

Кандый конгур адына
Бир темдене минип ийет.
Ыйык жалдың алдынан
Алтын сапту камчы алат.
Кандый конгур эржененин
Сокпос жерине согуп ийет,
Тартпас жерине тартып ийет.
Тепкен жерден теерменче
Таш чачылып жада калат.
Турган агаш тура сынды,
Жаткан жадык жада сынды.
Кандый конгур турган жерден
Чурап чыгып калыырда,
Сары корон талайды
Аткан октон түрген кечти,
Ак жаратка бут тийбеди.
Ол темденген бойынча,
Алты үйелү кара каскак
Кара тайганын беш үйеге
Чыгара калып чыга берет.
Онон алтынчы үйеге
Сыр желекле чыга берет.
Онон ары Көзүйке
Куба чөлдин түбине.
Куштан түрген чурай берди.
Октон мерген уча берди.
Кускун учпас куба чөлди
Куйун кептү өдүп турат.
Сангыскан учпас сары чөлди
Салкын кептү өдүп турат.
База кезек барып жада,
Кандый конгур эрjene ат
Он кулагын олай салды,
Тенери түбин шингеди.
Сол кулагын солай салды,
Жердин кадын шингеди.
Тепкен жерге терек бадар
Терең оро бүде берет,
Баскан жерге баатыр бадар
Балкаш оро бүде берет.
Айланайын Көзүйке бойы
Ат бажынан ажыра чурап,
Кандый конгур эрженеден
Капшуунду сурап турат:
«Түште болзо, нөкөрим,
Түнде болзо, койлоом,
Нени билдин, нени сестин?
Олөрибисти сестин бе?»

Өзөрибисти билдин бе?»
Кандый конгур каруузына
Айдып турат аргыжына:
«Олөрибисти сеспедим,
Өзөрибисти билбедим.
Караты-кааннын журтында
Кара туман кайнап калтыр.
Түмен тоолу албатызы
Той жыргалга жуулыптыр.
Бүдүштү бойыбыс барарга
Бис экүге келишпес.
Онон улам менин жөбим:
Тал канзалу тастаракай
Сен болорун, Көзүйим,
Таакылу тас жабага
Мен болойын, Көзүйим».
Онон экү андандылар,
Бүдүүлерин кубулттылар.
Онон ары тастаракай
Таакылу жабагага минеле,
Чирик ээри кыжырап,
Чырбагал камчызы шыйтылдап,
Кокпондодо желе берет.
Караты-кааннын журтында
Алып жүзи кызыл өрттий,
Ат тыныжы куу тумандый,
Жуулуп калган мында турат.
Жыргал-көөт кайнап турат.
Албатыдан тастаракайды
Ажыктаар кижин жок.
Онойткондо тастаракай
Албаты-жоннын куйууна
Жабага адынан түжүп алат,
Чирик төңөшкө буулап салат.
Жырык тонын кымынып,
Табыланып отура берет.
Тал канзага танкы азып,
Табылана тартып турат.
Ол отурган тастаракайды
Кылчас эдип көргүлөбейт,
Кыгыс эдип унчугушпайт.
Онойткондо тастаракай
Какшак шоорун алала,
Эргекпиле ойной берет,
Эрдибиле кожондоп турат.
Онын жараш кожонгына
Ондо турган албаты-жон
Каймыгыжа бербей кайтты.

Кулактулары тындаарга,
Ускерлери көрүп аларга
Ончозы текши жуулышты.
Атту улус түжүп тындайт,
Жою улус жадып тындайт.
Караты-кааннын элчилери
Кайкап оны көрдилер.
Кандый да солун тас келгенин
Караты-каанга айттылар.
Оны угуп Караты-каан
Отурган жерден туруп чыкты.
Солун тасты өргөзине
Элчи ийип алдыртты.
Айланайын солун тасты
Анан-мынан капкылап,
Караты-кааннын өргөзине
Калбыр-шалбыр экелдилер.
От айагына отургустылар.
Тал кангазын тиштенип,
Тас алаатылу отурат.
Танаркаган Караты-каан
Бай ширедеп түжүп сурайт:
«Кажы алтайдан келген,
Кажы алтайды көстөгөн,
Таакылу жабага минген
Тастаракай болотон?
Тойлу-койлу жерге келип,
Кандый табыскак айдазын?
Албатымды каймыттын.
Алыптарымды кайкаттын!»
Онын каруузына тастаракай
От айагында отура айдат:
«Чыккан жерим билбезим,
Тенип жүрген тас эдим.
Тойлу-койлу жер болордо,
Томык-самык челдеерге
Келген эдим, улу кааным,
Анча-мынча базып жүре,
Аш-курсагым тойордо,
Ал-сагыжым жарыырда,
Анча-мынча табыскактаарымда,
Эжикчилеригер мени тудуп,
Экелген эди, кааным».
Оны угуп, Караты-каан
Оңы-терси жок каткырды,
Оң тизезин чабынды.
«Кунап кулун сойоло,
Куртту таска беригер.

Эки тажуур аш колбойло,
Жаман таска беригер.
Элдин-жоннын ортозына
Эки жагыс кожонгыла
Аксак-боксок улустарды,
Көс жок сокор карыгандарды
Соододып отурзын» — деп,
Жалчыларына жакарды,
Жаман шоодып каткырды.
Караты-кааннын эжикчилери
Кабыра тудуп, тастаракайды
Өргөдөн чыгара сүүретеп,
Элдин-жоннын ортозына
Экелип, акка отургусты.
Кенек-тойтык жабаганы
Сойып, эдин кайнатты.
Аракы аштын ачуун алып,
Эки тажуур уруп берди.
Айланайын тастаракай
Арык жабага эдин жип,
Аштын калган учын ичип,
Эргегиле шоорлоп,
Эриниле кожондойт:
«Караты-кааннын журтында
Калык жуулып, той эттир.
Кара жагыс Байан балазын
Эрге берип турган эмтир.
Казандагы сенин ажын
Кабортото тонуп калар.
Аркыттагы сенин ажын
Артары жок тонуп калар.
Торко тондор жаказы
Тожонтырын көрөрим,
Караты-кааннын журты
Карга түшкенин көрөрим.
Сагыскан байдын тойына
Сагыскан түшкенин көрөрим».
Тастаракай онойдо кожондоды,
Албаты-жонды кайкатты.
Анча-мынча болгондо,
Калапту соокты түжүрдү.¹⁸
Аркытта урган ак чегени
Өзöгү өткүрө тоңо берди.
Казанда жаткан канча ажы
Казандар түбин жара тоңырды.
Түби жок талайлары
Сайын өткүрө чыт тонды,
Бийик жаан тайгалары

Өзөгинен жара тоңды.
Караты-каанның журтында
Калапту чак түже берди.
Сагыскан байдын ак малы
Сагыскан, кускунга жемит болды.
Албаты-жон ыйлашты,
Ак мал киштешти.
«Менин жеримде жай болор.
Мендей-шиндей баралдар!» — деп
Сагыскан бай онойдо айтты.
Айылчыларын кычырып, атанды.
Олор атанып көндүккенде,
Көзүйке ойто жадалады.
Ак кар кайыла берди,
Ачу соок жымыжай берди.
Жаш агаштар бүрленди,
Жайгы куштар кожондошты.
Арткан-калган тындулар
Ойто жана жыргадылар.
Айас тегериде изү күн
Албаты санаазын жарытты.
Алтайынын көк өлөңи
Торко кептү ойто жайканды.
Эрлү бүткен Көзүйке
Ак өргөгө жууктап келди.
Эжик тутказын тутпай туруп,
Мындый кожонды чөйбө баштады:
«Чолмон көстү Байаным,
Чокум сени качан көрөрүм?
Жагы жагыс Байаным,
Балкашка колын уймалар жат.
Эрге барбаган Байаным,
Эрик жокто барар жат.
Алтын кайырчак ичинен
Качан чыгарзың, Байаным?»³⁹
Ай кеберлү чырайыңды
Качан көргүзерин, Байаным?»
Ол кожонды угала,
Алтын кайырчакта Байан кыс
Көзүйке үнин танып ийди.
Бар үниле кожондоп ийди:
«Көзи кара Көзүйкем,
Көдүрө бойың көрүнзөң.
Кайран бойың ийделү,
Кайырчактан мени чыгарзан»
Оны уккан Көзүйке
Ак өргөгө кире конды,
Алтан алты түлкүүрлү

Алтын кайырчакты ача тартты.
Ары көрөө, айга түңей,
Бери көрзө, күнге түңей,
Алтын чачак айланган,
Таң чолмондый көс ойногон,
Кызыл марал жаак күйген,
Байан көөркий чыгып келди.
Он колдордон жакшылаштылар,
Он жаактан окшоштылар.
Айы-күни жарыдылар,
Айдары жок ырысту болдылар.
Ак өргөдөн чыга кондылар,
Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Алтан эки булунду
Ак өргө бүде берди.⁴⁰
Алты үйелү күлөр чакы
Айыл жанына кадала берди.
Ол күннен ала десе
Көзүйке ле Байан бир болды.
Отто казан сообос,
Түнге-түшке кайнап турды.
Орында төжөк сообос,
Туркаары жылу жатты.
Көзүйке бойы жаш баатыр
Кандый конур адына минет.
Агдап-куштап жышка барат.
Аң семизин талдап адат,
Киш каразын талдап өлтүрөт.
Аткан аңнын эттерин
Айылына коштоп экелип жүрди.
Байан деген кайран эжи
Башка амтанду курсактар жазайт.
Канча күндөр өткөндө,
Сагыскан байга барган айылчылар
Караты-каан бойы баштаган
Ойто келип жаткылады.
Эмди көрүп келгилеп жатса,
Өргөгө коштой өргө туру,
Чакыга коштой чакы туру.
Баатырдын канатту ады
Кандый конур эрjene
Эки кулак булутка чийинген
Жаңы чакы төзинде турды.
Көзүйке баатыр бойы десе
Эки мыкын тайанган,
Тышкаары ондо телчип турды.
Оны көргөн каандардын
Болчок жүрек селт этти,

Богоно сөөктөри божой бергиледи.
Күнге көргөн немедий,
Көстөри олордын типиддеди.
Ат тискинин туткан колдоры
Соокко тонгондый тыркырашты.
Ак өргөзине кирдилер.
«Кандый баатыр келген?» — деп
Абакайынан сурады Караты-каан.
«Көзүйке!» — деп абакайы айдарда,
Көзи мандайына чыкты.
Тили бир кезекке чоколдонды.
«Оныла жуулажары жок», — деп
Сагыскан бай кудазына айтты.
Эки куда мынайда жөптөшти:
«Кара аржан сууны
Корон эдип жазаар.
Кара коронды десе
Аржан суу эдер» — деп
Экү жөпти бүдүрди.
Ол керекти бүдүреле,
Көзүйкеге элчи ийдилер.
«Көргөн көзин чолмондый,
Тынган көксин тайгадый,
Эрлү бүткөн эр бойыңды
Айлыбыска кычырып турубыс.
Ажыбысты жизин деп,
Эрмегибисти уксын деп
Акту жүрегибистен күүнзейдибис» —
Кычыртуда онойдо айттылар.
Оны уккан Көзүйке
Кычыртудан мойношподы.
Барарым деп сөзүн берди.
Жараш кебин кийинди,
Катан чүмин чүмденди.
Айланайын Байан эжи
Араайын жууктап келди.
Эки көзине жаш мөлтиреп,
Мындый сөсти Көзүйкеге айтты:
«Кара санаалу менин адам
Төрөөнзип сени алдырткан эмес.
Кара бажыңды жок эдерге
Кара сананып алдырткан эмтир.
Урган ажын ичпе сен,
Айткан сөзүн укпа сен».
Оны уккан Көзүйке
Байан эжин окшоды.
Айткан сүмезин угар болды.
Караты-каанның ак өргөзине

Једип келип мында кирди.
Јалаң болгон алакаңдарын
Јайа тудуп јакшылаштылар.
Эрмек сөсти угушканда,
Алтын стол жылдырдылар.
Алама-шикир аш-курсакты
Алтын аякка чоктылар.
Ак кемирчик ширдекти
Ак өргөгө јайдылар.
Көзүйке ончозын көрүп отурза,
Оның алдына салган эт
Сары коронго кайнаткан эмтир.
Өскө табакта јаткан эттер
Тегин сууга кайнаткан эмтир.
Улуска көрүнбес кару најызы
Боскараны божодып ийди.
Боскара улуска билдирбей,
Табактарды солуп салды.
Ондо отурган улустар,
Караты-каанның кудалары,
Караты-каан бойы кожо
Семис эттен јигилейле,
Көстөри јерге тийбей бардылар.
Отурган јерден туруп болбодылар,
Орын бажында кара коронды
Боскара база солыштыра
Эптеп салып койбой кайтты.
Көзүйке десе салган этти
Тойо јибей мында кайтты.
Оны ээчий урган аракызын
Эзиргенче ичпей кайтты.
Кара коронды ичкен
Караты-каан опту бойы,
«Јакшы» кудазы Сагыскан бай,
Оноң өскө көп улустар
Отурган јеринен туруп болбой,
Отту костый кызара бергиледи.
Темир чилеп када бергиледи.
Анча-мынча болбой туруп,
Кургак одындый јалбырадылар,
Куу кубары бурладылар.
Оны көргөн Көзүйке
Карсылдада каткырып ийди.
Аржан-кутук суула эмди
Кудаларын јазып ийди.
Арт учында мынайда айтты:
«Кижиге кара сананба — деди,
Килинчеге бойыгарга једер,

Оскүсти жаман көрөр болзон,
Ордо чыкпазын качан да».
Кандый конгур адына минди,
Ары болуп жортуп ийди.
Санаалары кара эки куда —
Сангыскан бай ла Караты-каан —
Агаш саадак ол тудунып,
Барган баатыр кийининен
Көзүйкенин такымына
Кулузын огын божодып ийди.⁴¹
Көзүйкенин буды тижип,
Өдүкке батпас боло берди.
Айылына жанарын жаратпай,
Алтай үстүнө тенирге сананды,
Аргалу эм табарга сананды.
Байан эрке эжине
Балулатканын айтпаска сананды.
Кандый конгур адына минип,
Жүк-жүрүк деп жерге келди.
Жүк арайдан адынан түшти.
Бут тижиги жүрекке жетти,
Баатыр санаазы кыскара берди.
Боскаразына мынайда айтты:
«Кару најым боскара,
Түрген-түкей Байанга бар.
Менин түбегимди айдып бер.
Кандый бир эм бар болзо,
Тутканча ла берзин деп айт».
Оны уккан боскара
Байан жерине једип келди.
Эки канадын талбып ийди.
Ак өргөнүн түнүгинен
Мында карап көрүп турды.
Байан жараш ол келин
Баатырларды тажып турды:
«Көзүйкени кайда эттигер?» — деди.
Онын кийининде өргөдөн чыкты.
Боскара түжүп келди,
Комудалын айдып берди.
«Караты-каан сенин адан
Көзүйкенин будына аткан.
Бут тижиги көгүске чыккан,
Олорине једе берди.
Эм бар болзо, берзин деген.
Барып токтогон жери
Жүк-жүрүк деп атту болгон».
Оны уккан Байан көөркий
Жүзүн-жүүр эмдер берди.

«Түрген-түкей јетир» — деди.
Эмди алала, боскара
Ойто јана једип келди.
Көзүйкенин шырказына сүртти.
Көзүйкенин шырказына эмнин
Јакшы болгоны јарт билдирди.
«Калак-кокый, боскарам,
База ла катап барып кел.
Мынаг јакшы эм берзин,
Түрген мен јазылдым.
Оштүлерле барып актажадым» —
Көзүйке баатыр онојдо айтты.
Оны уккан боскара
Ойто јана учуп ийди.
Караты-кааннын жерине јетти.
Эмди келеле, көрөр болзо,
Ончо улустар уйуктап јаттылар.
Байанды танып болбой турды.
Ак чырайлу келин јадарда,
Байан болор деп койынына кирди.
Эмди көрзө Байан эмес,
Караты-кааннын келди болды.
Ойто чыгарга јетпеди,
Караты-кааннын келди
Боскараны тудуп алды.
Каанына түрген экелип берди.
«Көзүйке баатыр кайда јады.
Көдүрезин јазап айдып бер» —
Караты-каан јаан үнденип,
Боскарадан онојдо сурады.
Ай канатту боскара
Бир де сөсти айтпады.
«Билбезим» — деп бажын јайкады.
Караты-каан боскаранын
Канча јунгын јула берди.
Ондо до боскара унчукпады.
Ого ачынган Караты-каан
Темир тишти колго тутты,
Боскараны өткүре кадады,
Јалбышту отко јаба тиштеди.
Өлүп браадала, боскара
Кижии тилиле мынайда айтты:
«Јүс теректин төзи —
Жүк-жүрүк деп јер,
Кару најым Көзүйке
Качан да мени ундуба!» —
Калганчыда боскара айдала,
Өлө бербей мында кайтты.

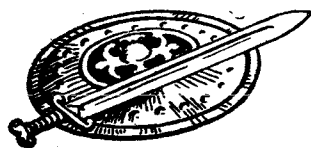
Оны уккан Караты-каан
Сагыскан байла сүүништилер.
Кал черүзин жепседилер,
Канча баатырларын жуудылар.
«Олүп болбос Көзүйкени
Эмди барып өлтүрер» — дешти.
Жүк-жүрүк деп жерди көстөп,
Күркүрежип жүрүп ийдилер.
Куу тоозынды чөйүлтүп ийдилер.
Эрженелү кандый конгур ат
Билбес жерден билип ийди.
Ачуун тартынып киштеп келди.
«Олбос бойың өлөр туруң,
Барбас бойың барар туруң
Караты-каан ла Сагыскан-бай
Кара агаштый черүлерин айлап,
Аттар тыныжы куу туман,
Алыптар жүзи кызыл өрттий,
Ыраак жокто келип жадылар.
Түргөн меге минип көр» — деп
Кандый конгур ат айтты.
Көзүйкениң алдына жада түшти.
Же Көзүйке баатыр албаданып.
Адына минип болбой салды.
Кандый конгур ыйлап ийди.
«Олгөниң сениң бу туру.
Мен агын сууның балыгы болодым.
Ал тайганың кийиги болодым» — деп
Кандый конгур айдала.
Туман болуп кайыла берди.
Турган изи артып калды.
Анча-мынча болбоды,
Кара агаштый кал черү,
Караты-каан ла Сагыскан-бай
Једип келбей мында кайтты.
Көзүйкени көргөн бойынча
Көдүрөзи ыраактан аткылады.
Аткан окторы эмди болзо,
Көзүйкеден бийиктей берди.
«Эмди байла, өлгөн» — дежиң,
Ончозы мында жууктап келдилер.
Көзүйкени тударга санандылар.
Окко бөктөткөн Көзүйке
Јаткан жеринен тура жүгүрди.
Кара болот үлдүзиле
Олдоп, солдоп кезе берди.
Анча-мынча саат болбой,
Кал черүни үзе кырды.

Адакы учында келеле,
Караты-каан ла Сагыскан-байды
Экилезин катый тутты,
Эки кырды ажыра чачты.
Эр бойы келип жыгылала,
Эрик жокто бут шырказынаң
Олүп жүре бербей кайтты.

* * *

Айланайын Байан эжи
Алтан жүзүн эм жазайла,
Алама-шикир аш жазайла,
Бараан-боро адына минип,
Көзүйке јаткан јерге келди.
Көзүйкениң өлгөниң көрүп,
Көнкөрө жадып, ыйлай берди.
Јүрегин тудунып, кожондоды:
«Олбос бүткен эр эдин,
Өлгөниң эмди бу болды ба?
Барбас салымду баатыр эдин,
Барганың сениң бу болды ба?
Айлу јерге јуртабазам да,
Алыс јерге сениле јуртаарым.
Күндү јерге кожо болбозом до,
Күн алыста кожо болорым!» —
Эки күнге Байан кожондоды,
Эки күнге Байан ыйлады.
Учинчи күн келерде,
Тогус башту томырак бычагын
Ушта тартпай мында кайтты.
Эт-јүректин эмди төзин
Өткүре сайбай мында кайтты.
Кару эжи Көзүйкеле
Коштой жадып өлө берди.
Анча-мынча ой өткөндө,
Караты-каан ла Сагыскан-бай
Ойто мында једип келдилер.
Көзүйке ле Байан жаңыс јерде
Өлгөндөрин олоп көрдилер.
«Тирү тушта кожо жүрер,
Өлгөн јерге кожо јадар,
Кандый жаңду улустар болгон?» —
Эки баатыр онойдо айдала,
Байанның сөөгин алала,
Эки сууны кечире,
Эки тууны ажыра
Эмди апарып таштап ийдилер.

Ойто кайра келеле,
 Көзүйкенин сөөгин өртөөргө,
 Кок жок эдерге
 Једип мында келер болзо,
 Көзүйке сөөги бир кайа,
 Байаннын сөөги бир кайа,
 Эки јаан учардый
 Мөнкү таштар мында турды.¹²
 «Олорды айрып болбос турубас» — деп
 Караты-каан онойдо айтты,
 Кара көмүрдий оодыла берди.
 «Олорды жок эдип болбос турубас» — деп
 Сангыскан-бай онойдо айтты,
 Сангыс болуп кайыла берди.
 Көзүйкени истешкен
 Эки кааннын эмди журты
 Јүк-јүрүк деп јерге
 Јүс теректин тозине
 Калганчызы бождоды.
 Канча үйеге ундулбай,
 Куучын болуп артып калды.

КӨКИН-ЭРКЕЙ

Кебис жараш тайга колтыгында,
 Кеен аржан суу жарадында
 Керчелен-Бөкөнүн жаңыс уулы
 Андап минер көк-чоокыр атту,
 Тегин минбес темир-чоокыр атту,
 Бир эмеш мал азыраган,
 Албатыдан эш албаган,
 Эркин-Коо сыйынду
 Көкин-Эркей баатыр журтады.
 Каандарла барып жуулашпас,
 Кара-санаа сананбас болды,
 Амыр-энчү журтап јатты.
 Андап-куштап курсагын азыранды.
 Суу жаратай барганда,
 Суунун анын адып јүрөт,
 Туу көгүстей андаганда,
 Туунун анын талдап адат.
 Аткан андарын коштоп-экелип,
 Эркин-Коо сыйынына берет.
 «Эдинен курсак јаза,
 Терезинен кеп көктө» — деп
 Жаңыс сыйынына айдып јүрөт.
 Бир катап Көкин-Эркей
 Андап-куштап, јанып келеле,
 Амырап уйуктап јадарда,
 Тегин минбес темир-чоокыр ады
 Кебис жараш тайгазынан
 Түже мантап келген турды,
 Шыркырада киштеп айтты:
 «Эрлү бүткен Көкин-Эркей,
 Орто јашка једип келдин.